

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики початкової освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Тема: Розвиток критичного мислення молодших школярів засобами
інтерактивних технологій на уроках в початковій школі**

Виконала:

Явтушенко Аліна Юріївна

013 Початкова освіта

Науковий керівник: кандидат пед.
наук, доц.

Литвинов Андрій Сергійович

Допущено до захисту:

« 30 » 01 2024 року

Завідувач кафедри

А. Явтушенко

Дата захисту: « 23 » 02 2024 року

Національна оцінка

Кількість балів: 12 Оцінка ECTS B

Підписи членів комісії:

Литвинов А.С.

Явтушенко А.Ю.

Явтушенко А.Ю.

Явтушенко А.Ю.

Глухів 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК АКТУАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	9
1.1 Формування критичного мислення учнів початкових класів як педагогічна проблема.....	9
1.2 Психолого-педагогічні передумови розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку за допомогою інтерактивних технологій.....	15
1.3 Використання інтерактивних технологій на уроках словесності як ефективний засіб розвитку критичного мислення молодших школярів.....	29
Висновки до 1 розділу.....	33
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	35
2.1 Сучасний стан розвитку критичного мислення учнів початкових класів засобами інтерактивних технологій.....	35
2.2 Педагогічні умови розвитку критичного мислення молодших школярів засобами інтерактивних технологій на уроках словесності.....	40
2.3 Технології розвитку критичного мислення засобами інтерактивних технологій на уроках словесності.....	44
2.4 Результати експериментального дослідження.....	64
Висновки до 2 розділу.....	67
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Актуальність теми. З тих часів, коли українська система освіти почала змінюватися з початками «Нової української школи», необхідно було й оновити методи та прийоми навчання, впровадивши в них інноваційні технології безпосередньо у сам процес формування предметних компетентностей учнів початкових класів. Сучасне суспільство потребує таких громадян, які будуть здатні орієнтуватися у мінливому потоці життя, приймати нестандартні рішення, знаходити творчий підхід у процесі вирішення задач, рефлексувати щодо результатів своєї діяльності, розвивати гнучкість та динамічність мислення, бути здатними до адаптації свого мислення до мислення інших людей. Всі ці риси мають завжди бути в полі уваги та розвиватись на всіх етапах навчання дитини у школі, а тому фундаментом для закладення початків критичного мислення є саме ланка початкової освіти.

Сучасний учень не зможе стати успішним, затребуваним у суспільстві, якщо в нього відсутні або недостатньо розвинені такі складові критичного мислення, як усвідомленість, відповідальність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самостійність, самоаналіз, самоорганізованість, дисципліна тощо. Сучасна система освіти має за мету на досягнення основної цілі — розвиток особистості учня через призму формування життєво-необхідних компетентностей.

Сучасне інформаційне суспільство живе у період високорозвинених технологій, які потребують *«всебічно розвиненої, здатної до критичного мислення цілісної особистості, патріота своєї держави з активною позицією, інноватора, що буде здатним змінити навколишній світ та навчатися упродовж життя»*. На це і спрямована увага концепції НУШ. Освітній процес – це фундамент для формування та розвитку критичного мислення школяра, головна умова якого – доцільний відбір предметних методів та доречне поєднання їх з інтерактивними технологіями навчання.

Критичне мислення називають мисленням вищого порядку, опорою якого є інформація та усвідомлення способу сприйняття власної інтелектуальної діяльності. Ряд учених доводить, що саме молодший шкільний вік є найбільш сприятливим періодом, щоб почати розвивати критичне мислення дитини. А початок навчання цим технологіям відбувається з початку перебування школяра у першому класі. Освітню технологію розвитку критичного мислення складає сукупність різноманітних педагогічних прийомів.

Завданнями сучасної педагогічної технології є:

- виховання інтелектуально розвинутої особистості (оцінювання людини за розум, її ділові та людські якості);
- виховання свідомих громадян незалежної України;
- формування особистості з творчим підходом до праці в майбутніх ринкових відносинах, з почуттям гідності, розумінням суті приватної та державної власності;
- виховання почуття потреби для одержання високих професійних якостей у майбутньому, вміння за необхідності змінювати професію.

Особливе місце серед педагогічних технологій у світлі освітніх реформ посідає технологія навчання з допомогою інтерактивних методик.

Інтерактивність (або відкритість до спілкування), особливо зараз, є провідною в освітньому процесі та житті сучасного людства.

Технологією інтерактивного навчання називають організацію навчального процесу з безпосередньою участю у процесі пізнання, тобто кожна дитина має конкретно визначену для неї задачу, за виконання якої вона або публічно звітується, або результативність його діяльності безпосередньо має вплив на якість виконання поставленого завдання перед всією групою.

На інтерактивних заняттях розвиток комунікативних умінь і навичок дітей здійснюється за допомогою спілкування у мікрогрупах, а також в діалозі між групами. Ефективність роботи кожної з груп залежить від реалізації двох основних функцій навчання в діалоговому режимі: 1) розв'язання поставлених

вчителем освітніх задач; 2) підтримка кожного члена у групі під час виконання колективної роботи.

Навчання проходить ефективно за таких умов:

- наявність мотивації;
- використання вчителем методів різної стилістики та способів навчання;
- створення толерантного середовища;
- контроль за процесом навчання;
- сприяння досягнення успіху учнями;
- можливість випробування нових знань на практиці і використання набутих знань у житті;
- повне залучення у навчально-пізнавальний процес;
- достатня кількість часу для засвоєння нових знань і вмінь.

Всім цим умовам відповідає технологія навчання з використанням інтерактивних методів.

Розробкою елементів навчання з використанням інтерактивних технологій займалися такі вітчизняні педагоги та науковці як В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, Н. Бібік, Л. Калмикова, В. Моргун, О. Пометун – саме це стало підґрунтям для обґрунтування теоретичних та практичних засад інтерактивного навчання.

Досліджуючи інтерактивне навчання, американські науковці стверджують, що воно сприяє більш усвідомленому засвоєнню матеріалу школярами, так як безпосередньо впливає як на свідомість, так і на почуття, волю, дії, практику.

В Україні була розроблена технологія інтерактивного навчання за сприяння О. Пометун та Л. Пироженко, яка зараз активно впроваджується у систему освіти [1].

За цією технологією були сформовані цілі та завдання інтерактивного навчання:

- розширити пізнавальні можливості учнів під час здобування, аналізу та застосування інформації з різних джерел;
- надати дітям можливість переносити отримані знання, уміння, навички та способи діяльності на навколишні предмети та їх позашкільну діяльність;
- формувати глибоку внутрішню мотивацію до навчально-пізнавального процесу.

Важливими складовими організації інтерактивного навчання визначають: моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, висловлювання своєї точки зору стосовно тієї чи іншої проблеми, вміння доказово міркувати, спільне вирішення питань за допомогою аналізу відповідної ситуації. Зміст такої технології можна описати таким чином:

Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності з конкретною, передбачуваною метою створення комфортних умов освітнього процесу, за яких кожна дитина може відчувати власну успішність та інтелектуальну спроможність.

Усе це зумовило вибір теми магістерського дослідження: «Інтерактивні технології як засіб розвитку критичного мислення молодших школярів».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність розвитку критичного мислення учнів початкових класів за допомогою інтерактивних технологій.

Об’єкт дослідження: процес розвитку критичного мислення молодшого школяра за допомогою інформаційних технологій.

Предмет дослідження: методичні стратегії, прийоми розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках словесності в умовах інтерактивного навчання.

Відповідно до мети роботи нами були сформовані **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та науково-методичну літературу, що стосується проблем у процесі розвитку критичного мислення учнів молодшої школи засобами ІТ.

2. Охарактеризувати роль інтерактивних технологій на уроках словесності та їх ефективність у процесі розвитку критичного мислення учнів початкової школи.

3. Визначити педагогічні умови, що сприятимуть розвитку критичного мислення молодших школярів засобами інтерактивних технологій на уроках словесності у початкових класах.

4. Сформувати цільну систему методів та прийомів, спрямованих на розвиток критичного мислення молодших школярів засобами інтерактивних технологій на уроках словесності.

5. Узагальнити та порівняти особливості розвитку критичного мислення молодших школярів засобами інтерактивних технологій до та після практичної частини дослідження.

Методи дослідження. У магістерській роботі послуговувалися такими методами:

– теоретичними (аналіз і синтез – з метою дослідження методичної та психолого-педагогічної літератури);

– емпіричними (спостереження за учнями під час впровадження системи вправ для розвитку критичного мислення молодших школярів).

Наукова новизна одержаних результатів: теоретично обґрунтованно та експериментально перевірено використання інтерактивних технологій на уроках словесності в початковій школі; здійснено аналіз конкретних методів і прийомів, які сприяють розвитку критичного мислення молодших школярів.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні теоретичних відомостей щодо використання інтерактивних технологій на уроках словесності в початковій школі.

Практичне значення дослідження – система вправ, сформованих у процесі наукового пошуку, та розробка уроку можуть бути використані вчителями в процесі навчання молодших школярів рідної мови.

Публікації. Основні результати дослідження відображено в доповідях на науково-практичних конференціях міжнародного та всеукраїнського рівнів, а саме: «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» / IX Міжнародна науково-практична конференція (м. Суми 08 грудня 2022 р.); «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики часу» / Всеукраїнська науково-практична конференція (Глухівський НПУ ім. О. Довженка. 27 квітня 2023 року).

Структура дослідження обумовлена логікою дослідження, його завданнями і складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 89 сторінок. Робота містить 2 таблиці, 4 рисунки. Список використаних джерел охоплює 50 найменувань. Додатки на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК АКТУАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Формування критичного мислення учнів початкових класів як педагогічна проблема.

Сучасне інформаційне суспільство живе у період високорозвинених технологій та потребує від освіти спрямованості на формування компетентної та активної особистості. Вирішальним фактором формування особистості є життєвий досвід дитини. Навчально-виховна система має на меті допомогти учневі виявити у собі і розвинути ті якості, що йому органічно притаманні. Нові вимоги мають практично значущу мету діяльності вчителя, що заключається не в управлінні процесом засвоєння програмного навчального матеріалу учнями, а в педагогічному супроводі процесу формування компетентної особистості.

Сучасне інформаційне суспільство спрямоване на виховання мислячої, самостійної, творчої особистості. Здатність опрацьовувати інформацію упродовж всього життя, що включає в себе процеси здобуття, переробки, застосування для індивідуального розвитку і самовдосконалення, передавання і як результат – уміння спілкуватися – має стати невід’ємною особливістю людства XXI століття.

Термін «критичне мислення» вперше використав філософ Джон Дьюї у своїй праці «Як ми думаємо» 1910 року. Загалом, критичне мислення має науковий характер, його сенс полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень. Цьому мисленню притаманні такі особливості, як усвідомленість та самовдосконалення. Критичне мислення закладене на підґрунті законів логіки та розумінні процесів психіки, що протікають у нашій свідомості. Критичним мислителям властива скептичність у ставленні до всього навколишнього. Мислити критично означає вільно користуватися

розумовими стратегіями та операціями високого рівня задля формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття зважено обдуманих рішень [3].

Дослідницькими працями, які присвячені саме формуванню та розвитку критичного мислення, займалося багато видатних педагогів та науковців. Цей феномен досліджували Д. Дьюї, Д. Клустер, М. Ліпман, Р. Пауль, Д. Брукфілд, Д. Халперн, А.У. Бідл, Д.Х. Кларк, Р. Енніс, Е. Норріс, Е. Глассер, Д. Халперн. Серед українських учених вивченню цього питання приділяють значну увагу В. Козира, Т. Воропай, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло [7, 8].

Сучасні дослідники А.У. Бідл, Д.Х. Кларк під критичним мисленням розуміють «процес, за допомогою якого розум переробляє інформацію, щоб зрозуміти ідеї, що вже присутні, створити нові або вирішувати проблеми». Д. Дьюї, Дж. Курфіс, Дж. Баррел визначають критичне мислення як «процес мислення, спрямований на прийняття рішень, на представлення своєї позиції в контексті дослідження, вирішення проблем, у формі певного судження, при розгляді можливих інших варіантів вирішення проблем». Д. Брукфілд – як «процес, спрямований на оцінку, перевірку припущень, дій, на створення альтернативних способів прийняття рішень». Називаючи критичне мислення раціональним мисленням, Р. Енніс, Е. Норріс, Е. Глассер, Д. Халперн розуміють сукупність умінь і навичок з використання логічних процедур, що дозволяють мислити раціонально, рефлексуючи, контролюючи сам процес мислення [9].

Бейлін і Бетерсбі розуміють цей вид мислення як ретельну перевірку проблеми заради досягнення резонного судження, а Гатчер і Спенсер - як спробу прийти до вирішення або до судження тільки після чесної оцінки можливих альтернативних свідчень і аргументів [4, 5].

Джонсон розуміє критичне мислення як виразне судження щодо інтелектуального продукту, отриманого на основі спостережень за цим продуктом в термінах відповідних стандартів (або критеріїв) [4]. Ліпман бачить в критичному мисленні відповідальне мислення, що сприяє добрій

думці, так як воно є чутливим до контексту, опирається на певні критерії і є самокорегуючим.

Рід висловлює думку, що це використання набору логічних, риторичних і філософських навичок і позицій, які покращують здатність інтерсуб'єктивності відкривати те, у що ми повинні вірити [10].

Пауль приписував критичному мисленню здатність людини контролювати хід власного розумового процесу.

Гарріс і Годжес порівнювали критичне мислення з критичною оцінкою цінності або впливу тексту в процесі вивчення і аналізу його якості [11]. Мішель Скрівен, професор Гарвардського університету, сучасний дослідник критичного мислення, запропонував визначення критичного мислення, яке найбільш точно відповідає сучасним реаліям: «здатність вміло інтерпретувати і оцінювати спостереження, зв'язок, інформацію і висувати чіткі аргументи, що мають відношення до подальших думок і дій» [12].

Найбільш розгорнутим формулюванням критичного мислення є широко відоме визначення Американської філософської асоціації (APA-Delphi): «Критичне мислення – це цілеспрямоване, саморегулююче судження, яке завершується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і інтерактивністю, також як поясненням очевидних, концептуальних, методологічних, або контекстних міркувань, на яких ґрунтується це судження». Також вони визначають ряд особистісних характеристик, які притаманні для людини з розвинутим критичним мисленням: «Ідеальне критичне мислення людини зазвичай пов'язане з допитливістю, хорошою обізнаністю, причиною довіри, неупередженістю, гнучкістю, справедливістю в оцінці, чесністю в зіткненні з особистими упередженнями, розсудливістю в судженнях, бажанням прояснювати проблеми і складні питання, ретельністю в пошуку потрібної інформації, розумністю у виборі критеріїв, постійністю в пошуку результатів, які є настільки ж точними, як використані першоджерела. Ця комбінація, що зв'язує розвиток вміння критичного мислення з розумінням основ раціонального і демократичного суспільства» [13].

За Д. Халперном [14] критивне мислення потребує розвитку таких якостей:

- готовність та уміння планувати (стримання власної імпульсивності та планування кожної подальшої дії);
- наявність гнучкості (мислення не є ригідним та догматичним, особистість завжди готова до розгляду нових варіантів та прагне прояснення складних для себе питань, змін у своїй точці зору);
- відповідальність та наполегливе ставлення до роботи (бути готовим братися за завдання і, не відступаючи, довести його до кінця, знайшовши вірне рішення);
- уміння визнати свою помилку та бути готовим її виправити (готовність до навколишньої критики, уміння вчитися на своїх помилках);
- усвідомленість (здатність до саморефлексії та контролю власних розумових дій);
- умотивовані погляди до використання критичного мислення у повсякденному житті (прагнення учитися новому).

Процес розвитку критичного мислення є невід’ємно важливим аспектом, що стане у нагоді як під час навчання, так і в повсякденному житті. Під терміном «навчити дітей мислити критично» мається на увазі правильна постановка запитання, направлення уваги в потрібному руслі, вміння підсумувати інформацію та зробити висновки, а також знаходження вірних рішень. Для того, щоб розвивати творчий потенціал школярів, в першу чергу необхідне розумне керівництво з боку вчителя.

Критичне мислення формується поступово і є нешвидким процесом, для досягнення якогось позитивного результату потрібно довго щоденно та ретельно працювати як учителю, так і учням, на кожному уроці, кожного дня. Чітких інструкцій для формування критичного мислення в учнів не існує, але кожен вчитель може створити такі умови, що допоможуть йому спонукати учнів почати мислити критично та зародити внутрішню мотивацію у дітей до подальшої кропіткої роботи над собою.

Освітня технологія розвитку критичного мислення є системою різноманітних педагогічних методик та прийомів. Ця технологія закладена на підґрунті ідей Ж. Піаже, Л. Виготського та інших дослідників і науковців, що стосується творчої складової у партнерстві вчителя та учнів. Мета такої технології полягає в:

- створенні сприятливих умов для творчого мислення дітей;
- формуванні вміння постановки проблеми;
- прийнятті самостійних рішень та чіткій аргументації своїх думок;
- розвитку самостійності і комунікативних навичок;
- вихованні колективізму, поважне ставлення до співрозмовників [2].

Впровадження такої технології закладає підґрунтя для покращення процесу засвоєння знань у майбутньому, так як інтерактивна сторона методики спрямована не на запам'ятовування, а на усвідомлення процесу пізнання навколишнього світу, на постановку проблеми та пошуки її вирішення. Особливо підкреслимо те, що для впровадження даної системи методик не потрібно ніяких додаткових обставин. Єдиною необхідною умовою є бажання вчителя йти до запланованого результату.

Учням початкової школи вже стають доступними такі операції мислення, які є основою для подальшого формування критичного мислення, а саме: здатність до самостійно здобувати знань, вміння робити висновки, порівнювати, переходити від конкретного до абстрактного.

Саме тому заняття, які плануються вчителем, що дотримується відповідних до технології форм і методів формування та розвитку критичного мислення, сприяють створенню плідної основи для цього під час таких процесів як:

- опрацювання інформації,
- розв'язання задач і проблем,
- оцінка ситуації,
- вибір раціонального способу діяльності.

Розглянемо головні етапи уроку, метою якого є формувати та розвивати критичне мислення:

1. *Розминка* (налаштування психологічно сприятливого клімату на уроці).

2. *Обґрунтування навчання* (налаштування класу на плідну роботу, підведення учнів до формулювання мети уроку, мотивація до вивчення теми та предмета в цілому).

3. *Актуалізація знань* (зацікавлення, спрямованість на навчання, відтворення попередніх знань, необхідних протягом наступних етапів уроку).

4. *Усвідомлення змісту матеріалу* (знайомство з новою інформацією, аналіз інформації, особисте усвідомлення).

5. *Рефлексія* (критичний момент уроку).

- учні перетворюють подані вчителем знання на власні;
- запам'ятовують матеріал, так як зрозуміли його;
- активно обмінюються думками між собою;
- удосконалюють і поповнюють свій активний словниковий запас;
- складається різноманітність міркувань;
- відбувається процес вибору правильного варіанту.

Урок критичного мислення має такі цілі:

- допомогти у процесі встановлення рівня власних знань, до якого можна додати нову інформацію, доповнити її;
- сприяти виявленню поверховості, неточності, неправильності у вже наявних знаннях;
- активувати мислення учнів;
- створити момент зацікавленості, спрямувати на вивчення й дослідження наявної проблеми.

Варто запам'ятати також те, що факторами, які здійснюють суттєвий вплив на результативність уроку, є:

- особистісні якості вчителя;
- знання педагога;

- ерудованість, інтелектуальний рівень вчителя;
- володіння професійно-методичними вміннями.

Якісний урок є основою навчальної діяльності вчителя та учнів. Від того, як він спланований, чим насичений, наскільки цікавий і спонукає до дій, залежить і успішність учнів. Зрозуміло, що такий урок, зазвичай, нестандартний. Переважно, саме навпаки, це - урок-подорож, урок-гра, урок-змагання, урок-дослідження, урок-казка тощо.

Для цього використовуються найрізноманітніші методи навчання, серед яких: словесні, наочні, проблемні, пошукові, самостійні, практичні тощо.

Отже, критичне мислення допомагає людині зберігати гнучкість, мати готовність щось змінювати у майбутньому. Воно є базовою навичкою будь-якої здорової особистості, що сприяє збереженню гнучкості розуму, неупередженості, цікавості світу, відкритості. Розвинуте критичне мислення дозволяє бачити світ реальним, аналізувати інформацію, порівнювати, зіставляти факти, спростовувати міфи і робити власні висновки. Саме за допомогою критичного мислення ми можемо розв'язувати задачі, які не мають однієї очевидної правильної відповіді, формувати здоровий світогляд, в основі якого лежать корисні переконання про світ і самого себе. Це можливість дивитися ширше, брати до уваги різні фактори, різні обставини. Як результат ми отримуємо гнучкий світогляд, що допомагає нам виявляти потенційні загрози та бути обережнішими. Критичне мислення також здійснює позитивний вплив на стресостійкість та резильєнтність.

1.2. Психолого-педагогічні передумови розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку за допомогою інтерактивних технологій.

Вміння критично мислити вже давно вважають найпершою незамінною навичкою майбутнього. Воно допомагає школярам у процесі аналізу інформації з різних джерел, доцільному використанні набутих знань та

обґрунтуванні власних думок. Діти вчаться робити власні припущення, ставити влучні запитання і розрізняти факти та сумнівні гіпотези.

Правильне ставлення до навчальної діяльності у молодшого школяра формується далеко не відразу, так як учень ще не зовсім розуміє, для чого необхідно навчатися. Але згодом дитина виявляє, що навчання – це праця, яка вимагає концентрації уваги, волевих зусиль, інтелектуального напруження, активності, певних обмежень. Якщо дитина не звикає до цього, то вона розчаровується в процесі навчання, і в неї формується негативне ставлення до навчальної діяльності в школі.

Спочатку школярі навчаються, керуючись особистими мотивами: добрі взаємини в класному колективі, повага та авторитет серед однолітків, схвалення батьків, бажання отримати гарні оцінки за свою роботу. Коли вже виникає цікавість до результатів своєї навчальної діяльності, в учня починає формуватися інтерес і до змісту навчання, цікавість до нових знань.

Розвиток психіки відбувається відповідно до основної провідної діяльності віку від шести до десяти років – спрямованість на набуття нових знань, умінь, навичок, накопичення відомостей про оточуючий світ, його природу та населення, що суттєво змінює мотив поведінки дитини та розвиває її пізнавальний та особистісний потенціал.

Основними компонентами навчальної діяльності молодшого школяра є:

- мета (засвоєння системи знань, умінь та навичок; формування необхідних для життя компетентностей);
- дії та операції (мислительні, мовні, мнемічні дії уяви; практичні дії);
- мотиви (включають в себе: внутрішні – пізнавальний інтерес, престижність набутих знань; та зовнішні – обов'язок, нажим чи покарання);
- заохочення (або «велосипедний мотив» - бажання отримати схвалення за певні результати в навчанні).

Новоутвореннями цього вікового періоду є: формування пізнавальних інтересів до обраної діяльності, довольність поведінкових реакцій (здатність школяра самостійно керувати своєю поведінкою), освоєння норм та відносин

в шкільному, класному чи будь-якому дитячому колективі, виникнення внутрішнього плану дій (вміння планувати свою діяльність та прогнозувати можливий її результат), початок формування абстрактного мислення (здатність продукувати власні нешаблонні ідеї, вміння їх відобразити в власній діяльності), здатність до рефлексії (тобто вміння оцінити результат певної своєї діяльності та осмислити шляхи до його покращення). Саме завдяки цим новоутворенням психіка учня досягає певного рівня розвитку, необхідного для продовження навчання в середніх класах школи та переходу до наступного вікового рівня – підліткового віку з його особливостями.

У цьому віці дитина вже здатна регулювати свій емоційний стан, досить добре вміє диференціювати почуття. Але в цей же період для неї характерна підвищена вразливість та швидка зміна настрою.

Учень першого класу переважно користується практично-дієвим та образно-мовним видом аналізу. Тобто він з легкістю зможе виконати поставлену перед ним задачу, коли дозволено проробляти дії безпосередньо із самими предметами (кубиками, паличками тощо), або виділити певні ознаки та особливості предметів, наочно спостерігаючи їх. Початкові аналізи є досить елементарними. Першокласник, починаючи свою навчальну діяльність (на початку навчального року), схильний до аналізу лише однієї-двох частин предмета, тобто у своїй розповіді він під час опису предмета зможе визначити одну-дві риси, поки що не виділяючи основної. Пізніше аналіз стає повнішим, набуває більш комплексного характеру, так як учень розглядає предмет вже майже з усіх сторін, хоча ще не може встановити певні зв'язки між ними.

Учень других-четвертих класів має вже більш системний аналіз. Тобто при розгляді предмета та його властивостей, він може визначати головні ознаки, встановити між ними взаємозв'язки та взаємозалежності.

Щодо порівняння предметів молодші школярі діють по-різному. Один учень схильний до бачення тільки різних, а інший – до подібних ознак. Один бачить лише переважно яскраві, що привертають увагу, а інший визначає і малопомітні ознаки предмета. Існують також індивідуальні особливості та

відмінності в кількості визначених ознак, за якими порівнюються предмети, що загалом збільшуються разом з віком школярів.

У молодшому шкільному віці часто виникає загроза механічного запам'ятовування, що особливо є шкідливим для цього вікового періоду, так як воно не спирається на осмислення матеріалу, що подається учням. Намагаючись якомога більше запам'ятати, школяр послаблює роботу над усвідомленням вивченого, тому при роботі з дитиною важливим є дотримання основного правила: вивчити лише після того, коли зрозумів інформацію.

У віці від шести до десяти років важливим при засвоєнні інформації є підкріплення її наочними образами. Так як абстрактне мислення тільки починає формуватися, то вивчення матеріалу на слух буде не досить ефективним.

Як і дитина дошкільного віку (від трьох до шести років), молодший школяр є досить допитливим або «чомучкою». Він досить часто питає у дорослих: «Що це? Для чого? Навіщо? Звідки це виникло?», і не задоволений лаконічною відповіддю на запитання, так як бажає знати причину тієї чи іншої події, що та як відбувається. Тому задоволення цієї потреби дитини є однією із задач навчальної діяльності у школі.

У першому класі провідною діяльністю учня окрім навчальної все ще залишається гра, тому дуже важливим є створення для першокласника комфортних умов навчання, в яких він не відчуватиме стресу від переходу до нового вікового періоду його життя.

Молодший школяр вже здатний до рефлексії, а, отже, він може усвідомлювати результати власної діяльності. Особливістю навчання є те, що школяр повинен вміти самостійно обдумати правильність своїх дій та висловлювань. Спочатку самооцінюванню дитина навчається з прикладу вчителя, тобто вона осмислює свою діяльність відповідно до певного зразка. Рефлексія змінює ставлення учня до себе та до всього оточуючого, змушує продукувати власні думки, не спираючись лише на знання дорослих, закладає

в свідомість учня власні погляди та уявлення про значущість навчання та певні цінності.

Отже, підсумовуючи всі психологічні особливості молодших школярів, можна виділити найголовніші з них:

- діти молодшого шкільного віку є досить емоційно нестабільними та вразливими, а тому потребують особливого підходу в навчанні;

- особа вчителя для молодших школярів є беззаперечним авторитетом та прикладом для наслідування;

- зміна соціальної ролі (з дошкільника в школяра) може призвести до переломного моменту та дискомфорту в навчанні;

- формування абстрактного мислення лише розпочинається, що вимагає унаочнення навчального матеріалу для кращого розуміння та запам'ятовування;

- формування мотивації, розуміння учнем значення навчальної діяльності, що починається з першого-другого класу, коли дитина починає навчатися задля власної потреби;

- початок формування довільної уваги, що вимагає зміну видів діяльності на уроці кожні десять-п'ятнадцять хвилин;

- школяр вже здатний до рефлексії, якій навчається за прикладом вчителя.

Тому ставлення перед школярем нових пізнавальних і практичних задач, озброєння його засобами для їх розв'язання має спиратися не лише на актуальні досягнення дитини, а й на її потенційні можливості. Навчання повинне бути організоване так, щоб воно позитивно впливало на розвиток молодших школярів, ураховуючи всі психологічні особливості дітей.

Критичне мислення є складним й багаторівневим явищем. Мислити критично – це вільно висловлювати свою думку та обмірковувати різні ситуації, вправно формувати та обґрунтовувати висновки, приймати рішення.

З педагогічної точки зору критичне мислення вважають комплексом мисленневих операцій, що характеризується здатністю людини до:

- аналізу, порівняння, синтезування, оцінки інформації з будь-яких джерел;
- бачення проблеми, постановки запитань;
- висування гіпотез та оцінки альтернатив;
- свідомого вибору та прийняття рішень, здатності їх обґрунтовувати.

Цим операціям мислення необхідно навчати дитину ще з початкових класів, а далі – постійне вдосконалення, тренування, як наприклад тренують м'язи спортсмени чи техніку гри – музиканти. І саме школа – це ідеальне середовище для цього.

По-перше, критичне мислення є самостійним мисленням. Коли урок побудований на засадах критичного мислення, кожен учень здатен формулювати свою думку, припущення, переконання незалежно від інших. Ніхто не може думати критично за нас, ми робимо це виключно самі для себе. Мислення можна назвати критичним тільки у тому випадку, коли воно має індивідуальний характер. Учням необхідно давати стільки свободи, щоб вони мали змогу думати самостійно і вирішувати навіть найскладніші питання.

По-друге, базою критичного мислення є знання, вони тісно взаємопов'язані між собою. Інформація є стартовим, але зовсім не фінішним пунктом критичного мислення. Як інколи говорять, «важко думати з порожньою головою». Щоб сформулювати складну думку, потрібно переробити величезну кількість інформації, що включає в себе факти, ідеї, тексти, теорії, дані. Тому учні наполегливо разом із учителем «протоптують» шляхи від старого до нового, відновлюють набуті знання і здобувають нові, знову і знову заглиблюючись у фактичний матеріал – в іншому випадку користі від критичних умінь буде небагато.

Виділяють дві категорії методів критичного мислення: інтерактивні та активні. За сучасними вимогами до шкільного навчального процесу учні мають отримати систему наукових фактів, гострих істин і штампів поведінки. Навчання має на меті сформулювати в дітей уміння до зіставлення та аналізу фактів, здатність творчо мислити, критично ставитися до джерел інформації,

аргументувати й захищати свою точку зору, учитися розуміти інших, співпрацювати з ними. У такій ситуації вчителеві допоможуть активні та інтерактивні методи навчання (або метод активізації пізнавальної діяльності), що у наш час вже успішно застосовується в багатьох країнах світу.

Наше мислення – асоціативне. З точки зору психології міцніші та більш осмислені ті знання, які отримані в контексті вже відомого, засвоєного. І навпаки – інформація моментально забувається, якщо її пропонують без контексту або без зв'язку з уже наявними знаннями.

Методи активізації пізнавальної діяльності дозволяють вирішити комплекс проблем, які досить часто постають перед педагогом:

- включення в роботу всіх учнів класу;
- опрацювання, узагальнення і повторення великої кількості навчального матеріалу;
- можливість кожної дитини сказати своє судження;
- школярі навчаються правильно аргументувати свою думку і знаходити альтернативні рішення;
- формування доброзичливих стосунків в учнівському колективі.

Навчитися критично мислити – непроста справа. Не існує чітких вимог до уроків, які допоможуть навчити дітей критичному мисленню. Проте існує низка рекомендацій для вчителя, створення яких умов у класі допоможе успішно залучити дітей до процесу критичного, творчого мислення.

Головні умови, які стануть рушійними для вчителя, що бажає вмотивувати й стимулювати школярів критично мислити:

1. Час. Учням потрібно дати достатню кількість часу, щоб зібрати інформацію за заданою проблемою для її подальшої обробки, вибору оптимального способу презентації свого рішення.

Робота, що спрямована на формування та розвиток критичного мислення, може проводитися не тільки під час навчального процесу, а й перед ним та після, також у позашкільний час.

2. Очікування ідей. Учням потрібно дати усвідомити, які очікування має стосовно їх роботи вчитель. Діти можуть висловлювати свої думки та ідеї у будь-якій формі, необмеженому діапазоні, ідеї можуть бути різноманітними, нетривіальними.

3. Спілкування. Учні повинні мати можливість обмінюватися думками.

Внаслідок цього вони почнуть бачити свою значимість і свій внесок у процесі розв'язку проблеми.

4. Толерантність до усіх думок. Школярів потрібно навчити слухати надавати цінного значення кожній думці інших дітей класу. Вони мають усвідомити, що для того, щоб знайти оптимальний розв'язок проблеми, дуже важливо вислухати всі зацікавлені думки, щоб мати можливість остаточно сформулювати своє судження, яке може бути скориговане «колективною мудрістю».

5. Віра в кожного учня. Діти мають знати, що їм дозволено висловлювати будь-які думки, мислити нешаблонно. Їм треба дати впевненість, що важливою є кожна «цеглинка» у процесі зведенні «будівлі» і саме їх внесок може допомогти знайти розв'язок проблеми. Учитель повинен створити середовище вільне від жартів, глузувань.

6. Активна позиція. Вчителю потрібно створити такі умови, за яких учні займатимуть активну позицію у навчанні, прагнутимуть отримати задоволення від здобутих знань. Це послужить хорошим стимулом до роботи на складнішому рівні, де потрібно мислити нестандартно.

Розглядаючи різні аспекти критичного мислення можемо поміркувати, якою ж є та людина, що критично мислить. Важливо зауважити, що навчаючи критичному мисленню не потрібно робити акцент уваги на формуванні суто мисленневих операцій. Навпаки, варто враховувати той факт, що критичне мислення дає можливість до сформування важливих цінностей, побудови власної моделі поведінки. Критично мисляча людина потребує тільки обґрунтованих суджень, перевіреної інформації з різних джерел. Вона уникає маніпулятивних процесів, а також не маніпулює іншими.

Фактично людина, яка здатна мислити критично, не має кордонів на шляху саморозвитку. Її інтелектуальний розвиток не лише не зупиняється після закінчення закладу освіти, а й посилюється, адже з'являється багато нової неопрацьованої інформації. Така людина – толерантна, вона усвідомлює те, що кожна з проблем може мати не одне вирішення, кожне з яких має піддаватися аналізу та оцінці. Ще однією рисою є вміння визнавати правильність позицій інших, навіть якщо вони суперечитимуть якимось власним переконанням. До того ж звертаємо увагу на те, що одна з основних рис критично мислячої людини – це постійне прагнення розвитку та самовдосконалення, а не підкреслення власних здобутків. Така людина завжди уникає випадків використання власних інтелектуальних здобутків задля впливу на когось нечесним шляхом. Дуже важливим є процес добування нової інформації, її аналіз, дослідження, а не тільки споживання вже поясненого матеріалу. Проаналізувавши науково-методичні джерела, ми отримали можливість визначити основні риси критично мислячої особистості:

1. Самостійність. Критичним можна назвати мислення лише у тому випадку, коли воно набуває індивідуального характеру. Кожна людина має свої моделі поведінки та користується власними методами при обробці інформації. Критично думати замість нас не може ніхто, кожен має свої погляди на ту чи іншу ситуацію.

2. Допитливість. Людина, якій притаманне добре розвинуте критичне мислення, має цікавість до всього навколишнього. Займаючись саморозвитком, вона спершу ставить перед собою задачі, які їй потрібно розв'язати.

3. Вміння наводити переконливі аргументи. Здатність людини самостійно знайти спосіб вирішити проблему та аргументувати власні рішення.

4. Соціальність. Наші власні думки завжди спираються на погляди та цінності оточуючого нас соціуму. У процесі обміну думками з кимось чи виникненні конфліктної ситуації, ми переконуємося у наявності власних поглядів та позиції, яку з часом активно укріплюємо.

5. Наполегливість. Для здобуття необхідної нам інформації чи формування власних переконань, ми потребуємо певного часу для того, щоб опрацювати велику кількість джерел та визначити найбільш об'єктивні [24].

Процес формування та розвитку критичного мислення є сучасною технологією, що заснована на узагальненні досвіду світових педагогів та психологів, що присвятили життя актуальним проблемам у системі освіти. Ця технологія – цілісна система з формування навичок працювати з інформацією під час читання та письма; і головна її спрямованість – це розвинути у дитини базові навички та якості громадянина сучасного відкритого інфопростору, а також включити її до процесу міжкультурної взаємодії.

О. Пометун надає найбільше уваги сучасному освітньому процесу в закладах ЗСО. Найчастіше цей процес організований так, що найголовнішою ціллю є накопичити та засвоїти якомога більше інформації, у багатьох випадках без розуміння навіщо, що у процесі навчання мимоволі знижує учнівську та вчительську мотивацію до мислення. Більшість уроків переважно побудовані на активних діях викладача, у той же час учні – пасивні слухачі. Інформація подається викладенням стверджених фактів, що погано запам'ятовуються. При постановці запитань після пояснення матеріалу вчитель зазвичай кілька секунд чекає відповідей учнів, а потім починає самостійно давати відповідь на свої питання [17].

Критично мисляча особистість, що має не лише достатньо розвинуті здатності до аналізу, синтезу, узагальнення інформації, відстоювання власної позиції, аргументуючи її, а й також є власником стійких моральних якостей, що надають людині можливість успішно жити в сучасному інфопросторі та суспільстві, мати широкий світогляд. Така особистість вміє відповідати за себе та свої рішення, має толерантне ставлення до соціуму, готова співпрацювати з іншими, має свої чітко визначені цінності та орієнтири у житті.

Провівши аналіз різних тлумачень поняття «критичне мислення» можна виділити найголовніше: підґрунтям критичного мислення є аналіз та оцінка дійсності з метою формування власних висновків та прийняття певних рішень.

До основних властивостей критичного мислення відносяться:

- ціленапрявленість;
- самостійність;
- самоорганізація;
- контрольованість;
- обґрунтованість;
- усвідомленість;
- самоаналіз (рефлексивність).

Найсуттєвішою рисою критичного мислення є усвідомленість власних дій, здатність контролювати їх. Тобто усвідомленість дає змогу передбачити та сформулювати мету своєї діяльності. Саме усвідомленість породжує самостійність, що дозволяє людині ставити нові завдання і вирішувати їх, не керуючись волею або допомогою інших людей.

Критичне мислення включене до загальної структури мислення людини і є найвищим ступенем розвитку мислення. До цієї структури входять:

- загальне мислення (загальна обробка інформації, що надійшла в мозок);
- предметне мислення (процес обробки інформації з певної галузі, що здійснюється з допомогою наукових досліджень, що передбачає використання знань з певного предмета);
- критичне мислення (процес контролю та вдосконалення загального чи предметного мислення людини).

Людина, що здатна до критичного мислення, може швидко і легко знаходити потрібну інформацію та перевіряти її; робити власний вибір, зважаючи на об'єктивну оцінку кожного варіанта; уважно вивчати всі можливості щодо власної реалізації; знаходити неординарні та оригінальні методи вирішення конкретних задач. Критично мислячою людиною неможливо маніпулювати, тому що вона є інтелектуально незалежною. Такі люди вміють підбирати та ставити правильні запитання; встановлювати взаємозв'язки між певними явищами; будувати власні судження, спираючись на докази.

Всім цим операціям мислення необхідно навчати і молодших школярів, з часом вдосконалюючи і тренуючи навички учнів. Саме школа є ідеальним середовищем для цього.

Критичне мислення є у першу чергу здатністю приймати правильні рішення. Найкращий спосіб навчити критичному мисленню – привчати школярів задавати велику кількість запитань та уміти самостійно знайти відповіді на них. Саме запитання стимулюють до використання критичного мислення в навчально-пізнавальній діяльності. Адже, відповідаючи на них, учні навчаються аналізувати та знаходити застосування інформації, відстоювати власну думку, наводячи аргументи її підтвердження та вирішувати різні життєві задачі.

У ХХІ столітті критичне мислення – це вже тренд у освіті. У Концепції НУШ говориться про те, що одним з основних завдань навчально-виховного процесу є саме розвиток в школярів критичного мислення. У наш час, коли вже винайдено безліч способів необмеженого доступу до інформації, ми постійно наштовхуємось на різні інформаційні повідомлення та світові новини, що не завжди повідомляють нам достовірну інформацію, саме тому навичка критично мислити є однією з найзатребуваніших – за допомогою неї ми уміємо виділяти правду від брехні.

Критичне мислення на даний момент є найнеобхіднішою навичкою та життєво важливим ресурсом сучасної людини. Його основою є закони логіки та розуміння психологічних процесів, що протікають у нашій свідомості. Навичка критично мислити дає змогу не піддаватися маніпуляціям, допомагає в пошуку нових способів вирішення певної проблеми.

Головне завдання школярів під час освітнього процесу – це здобуття знань та навичок, формулювання власного ставлення до виучуваної теми та вирішення завдань, які передбачають встановлення причинно-наслідкових зв'язків між даними, співставлення та порівняння інформації з набутим досвідом і власним життям. Для цього учні разом з учителем порівнюють свої очікування з отриманими результатами, навчаються ставити та відповідати на

поставлені запитання, досліджують інформацію, експериментують на уроках, застосовують вивчений матеріал на практиці, аналізують та роблять висновки щодо набутого досвіду, відпрацьовують стратегії розвитку критично мислення. Тому при сприйманні нової інформації під час читання, перегляду відео, вирішення завдань або слухання текстів завдяки сформованому вмінню критично обмірковувати отримані дані школяр навчається слідкувати за власним розумінням нового матеріалу та помічати прогалини в знаннях, щоб знаходити шляхи вирішення своєї проблеми.

Для того, щоб вирішити будь-яку задачу з застосуванням критичного мислення, потрібно діяти за певним алгоритмом:

- I. Зрозуміти подану проблему.
- II. Знайти щонайменше 3 джерела достовірної інформації.
- III. Проаналізувати отриману інформацію.
- IV. Порівняти та оцінити усі варіанти та обрати найбільш достовірний.
- V. Сформувати власний погляд на проблему та обґрунтувати свій вибір.
- VI. Прийняти правильне рішення.
- VII. Діяти.

Основу методів розвитку критичного мислення складають:

- формування вміння ставити запитання і не вірити всьому, що нам пропонують;
- пошук доказів для підтвердження та спростування поданої інформації;
- накопичення знань та розширення власного світогляду.

Щодо формування в учнів навички критично мислити, то важливою умовою є орієнтування на розвиток умінь формулювати проблему та знайти її вирішення, а не лише на запам'ятати фактичний матеріал.

Американським психологом Бенджаміном Блумом була створена широко відома таксономія навчальних результатів. Він виокремив рівні мисленнєвих операцій, розклавши процес мислення людини на рівні. За його таксономією мисленнєві операції поділяються на низький та високий рівні. До низького рівня були віднесені знання, розуміння та застосування, а до високого – аналіз,

синтез та оцінка. Кожен з навиків більш високого рівня базується на попередніх йому навичках низького рівня. Розуміння вимагає знань матеріалу, застосування – розуміння та знань і так далі. Блум встановив, що між кожним рівнем та відповідями на поставлені запитання існує безпосередній зв'язок. Запитання і самі утворюють ієрархічну систему, що відповідає таксономії мислення. Питання, що вимагають оцінки або власного судження, розглядаються як найвищий рівень мислення.

Використання вчителем на уроках запитань та завдань, що потребують високого рівня мислення – на аналіз, синтез та оцінку – дозволяє ефективно розвивати критичність в учнів. Уміння самого вчителя сформулювати такі запитання – одна з важливих умов успіху дітей та головний варіант вирішення проблеми. Також учитель має навчити дітей самостійно формулювати запитання різних рівнів під час дослідження певного джерела інформації.

Отже, критичним мисленням називають складне та багаторівневе явище, яке дозволяє вільно використовувати різноманітні розумові стратегії для формулювання обдуманих висновків та оцінок, прийняття власних рішень. Розвиток критичного мислення у школярів – найважливіше завдання навчально-виховного процесу, що передбачається Концепцією нової української школи. Критичне мислення надає змогу людині самостійно ставити та давати відповіді на поставлені запитання різних ієрархічних рівнів стосовно таксономії Блума, аналізувати сприйняту інформацію та відрізнити правдиву від неправдивої, проробляти алгоритми дій, доводити власні судження, висувати гіпотези та знаходити аргументи, узагальнювати і робити висновки, оцінювати факти. Тому основне завдання педагога у сучасному освітньому процесі – спрямованість на побудову ідеального суспільства шляхом навчання школярів основам критичного мислення на уроках – це є кроком на шляху досягнення поставлених цілей та успішного майбутнього.

1.3 Використання інтерактивних технологій на уроках словесності як ефективний засіб розвитку критичного мислення молодших школярів.

Більшість сучасних методик та інновацій у освіті на сьогоднішній день тісно взаємопов'язані з інтерактивними технологіями.

Слово «інтерактив» має англійське походження, утворилось від слова «interact», де «inter» – взаємний і «act» – діяти. Таким чином, інтерактивний означає «здатний до взаємодії, діалогу».

Мета інтерактивного навчання: створити комфортні умови освітнього процесу для всіх учасників, за яких учні відчуватимуть успішність та інтелектуальну досконалість. Тобто головною ціллю є саме побудова продуктивного освітнього процесу. До завдань інтерактивного навчання відносять:

- розширювати пізнавальні можливості учнів у процесах здобуття, аналізу та при застосування інформації з різних джерел;
- формувати глибоку внутрішню мотивацію у кожного учня;
- надати дітям можливість застосувати отримані знання, уміння і навички у реальному житті.

Але і таке навчання має свої як позитивні, так і негативні сторони. З «плюсів» можемо виокремити:

- високий рівень отримання та засвоєння знань;
- співпраця учнів та вчителя;
- розширення пізнавальних можливостей школярів;
- постійний контроль рівня знань;
- учитель має роль консультанта та організатора, а не диктатора.

З «мінусів» інтерактивного навчання виділяють зокрема:

- недостатність методичних розробок та напрацювань;
- учитель має мало досвіду щодо такої організації навчання;
- на вивчення та засвоєння інформації всіма учнями потрібен час;
- інші підходи до оцінювання знань.

Інтерактивними технологіями навчання називають такі форми організації навчально-пізнавальної діяльності, цілі яких є конкретними та прогнозованими задля досягнення запланованого результату при умові активної взаємодії школярів один з одним та побудові міжособистісного спілкування.

До принципів інтерактивного навчання належать:

- принцип активності;
- довіра у спілкуванні;
- рівність позицій;
- принцип експериментування;
- відкритий зворотній зв'язок.

Під час такого освітнього процесу усі учні активно залучаються до процесу пізнання, кожен вносить щось своє індивідуальне в загальний процес навчання, а отже діти обмінюються знаннями, досвідом, власними ідеями та способами вирішення поставлених перед ними завдань. Вчитель виступає в ролі асистента учнів, що працює разом з ними, створює доброзичливу атмосферу в класі, підтримує та допомагає дітям. Такий підхід сприяє розвитку пізнавальної діяльності, виведення на новий рівень навичок кооперації та співробітництва. А у висновку, взаємодія в освітньому процесі визначається як діалог на полімодульних рівнях (учитель — учень, учитель — учитель, учитель - батьки, учитель — навколишній світ, учень — навколишній світ і т. ін.) у цілісному співіснуванні суб'єктів освітнього процесу.

Інтерактивна діяльність у навчально-пізнавальній діяльності на уроках словесності передбачає організацію й розвиток активного спілкування у формі діалогу – це призводить до взаєморозуміння, взаємодії та спільно виваженого рішення загальних, але важливих кожному учаснику задач. Інтерактивність заперечує домінування однієї думки над іншими. Під час діалогічної комунікації учні навчаються мисленню критичного характеру, вирішувати складні завдання за допомогою аналізування обставин і поданої вчителем інформації, зважувати та порівнювати альтернативні думки, приймати

продумані рішення, вчаться дискутувати, взаємодіяти з іншими людьми. Для цього організовується індивідуальна, парна та групова роботи, проводяться різноманітні дослідницькі проєкти, рольові ігри, робота з документами й різними джерелами інформації, творчі завдання.

Ефективне впровадження інтерактивних технологій на уроках – це кропітка робота вчителя. Для отримання результату необхідно запланувати та включити у діяльність такі пункти:

- завдання для учнів, що вимагають попередньої підготовки: прочитати, продумати, виконати самостійні підготовчі завдання (це допоможе на майбутньому уроці ефективніше засвоїти новий матеріал);

- відібрати на урок чи заняття такі інтерактивні вправи, які стали б ключовими для учнів у процесі засвоєння теми;

- при проведенні інтерактивних завдань дати дітям час на роздуми;

- на одному занятті можна використати одну-дві інтерактивних вправ, не варто перевантажувати учнів;

- детально вивчити і продумати основний та додатковий матеріали уроку;

- ретельно продумати та опрацювати план заняття: визначити часові рамки, ролі усіх учасників, підготувати питання та можливі відповіді на них, розробити критерії оцінювання ефективності проведеного заняття;

- змотивувати дітей до навчально-пізнавальної діяльності способом добору найцікавіших для них випадків, проблем;

- оголошувати очікувані результати уроку та критерії оцінювання робіт учнів.

Різні педагоги та дослідники класифікували інтерактивні методи навчання за різними категоріями. Розглянемо деякі з них. М. Кларін визначала інтерактивні методи за принципом активності:

- 1) фізичні (зміна робочого місця, виконання записів, замальовки тощо);

- 2) пізнавальні (виступи, самостійні пошуки відповідей та розв'язків, вирішення проблем тощо);

- 3) соціальні (постановка запитань, формулювання відповідей).

За М. Скрипник інтерактивні методи можна класифікувати за принципом взаємодії – діалогу:

1) інформаційні (вправи «Перше знайомство», «Паперові літаки», «Іменні жетони» тощо);

2) мотиваційні (вправи «Мої очікування», «Самооцінка», «Інтерв'ю», «Лист до самого себе» і т.д.);

3) регулятивні (вироблення правил);

4) пізнавальні (вправа «Від А до Я»)

Також існує класифікація інтерактивних технологій навчання за залученістю учнів у роботу та їх роллю у процесі пізнання:

1) технології кооперативного навчання: робота в парах, ротаційних трійках, два-чотири-всі разом, карусель, робота в малих групах, акваріум і т.д.;

2) технології кооперативно-групового навчання: вправи «Мікрофон», «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», «Навчаючи – учусь», «Ажурна пилка», «Дерево рішень», аналіз ситуації і т.д. (вправи розглянемо далі у пунктах 2.2, 2.3);

3) технології ситуативного моделювання: імітаційні ігри, спрощене судове слухання, громадські слухання, розігрування ситуацій у ролях;

4) опрацювання дискусійних питань: метод ПРЕС, займи позицію, безперервна шкала думок, дискусія, оцінювальна дискусія, дебати.

Обираючи інтерактивні методи для навчальної діяльності на уроці, вчитель має зважати на критерії:

- відповідність завданням та цілям навчання і розвитку учнів;
- відповідність дидактичній меті уроку;
- відповідність змістовому наповненню;
- відповідність розумовим та віковим особливостям дітей;
- відповідність часовим обмеженням;
- відповідність професіоналізму та досвідченості вчителя;
- відповідність загальній логіці освітнього процесу;
- відповідність способам керування навчальною діяльністю.

Застосування інтерактивних методів навчання на уроках автоматично включає в себе одне із найважливіших завдань – розвиток критичного мислення, що є головною досліджуваною проблемою магістерської роботи.

Отже, інтерактивні технології навчання є формою організації навчально-пізнавальної діяльності, що має конкретну кінцеву мету та включає в себе методики колективної взаємодії, залучення кожного учасника до спільного вирішення загальної проблеми, створення доброзичливої атмосфери співпраці та довіри. Під час будь-яких інтерактивних вправ на уроках автоматично розвивається критичне мислення – здатність застосовувати отримані знання для вирішення проблем, уміння аналізувати інформацію та формулювати обґрунтовані судження та висновки. Інтерактивне навчання сприяє активному розвитку критичного мислення учнів, створює підґрунтя для подальшого розвитку творчого потенціалу, стимулює інтерес та пізнавальну активність, а також сприяє формуванню комунікативної компетентності.

Висновки до першого розділу.

Критичне мислення є однією з найважливіших базових навичок людини, що допомагає зберігати гнучкий розум, неупередженість, цікавість до пізнання світу, відкритість. Воно дає нам можливість бачити світ реальним, проводити аналіз інформації з різних джерел, робити порівняння, зіставлення фактів, спростовувати міфи і формувати власні висновки. Саме за допомогою критичного мислення ми можемо підбирати розв'язання до задач, що не мають однієї очевидної правильної відповіді, формувати здоровий світогляд, в основі якого лежать корисні переконання про світ і самого себе.

Вміти критично мислити – незамінна навичка майбутнього. Це допомагає школярам аналізувати інформацію, доцільно використовувати набуті знання та обґрунтовувати свою думку. Діти навчаються висувати власні припущення, ставити влучні запитання і розрізняти факти та сумнівні гіпотези. Тому ставлення перед школярем нових пізнавальних і практичних задач, озброєння

його засобами для їх розв'язання має спиратися не лише на актуальні досягнення дитини, а й на її потенційні можливості. Навчання повинне бути організоване так, щоб воно позитивно впливало на розвиток молодших школярів, урахувавши всі психологічні особливості дітей. Найкращим способом розвитку критичного мислення дітей на уроках є застосування інтерактивних методів навчання.

Інтерактивні технології являють собою таку форму організації навчально-пізнавального процесу, що має конкретну кінцеву мету та включає в себе методики колективної взаємодії, залучення кожного учасника до спільного вирішення загальної проблеми, створення доброзичливої атмосфери співпраці та довіри. Метою інтерактивного навчання є створення комфортних умов навчання для всіх учасників навчального процесу, за яких учні відчуватимуть успішність та інтелектуальну досконалість. Тобто головною ціллю є саме побудова продуктивного освітнього процесу. Існує багато класифікацій інтерактивних методів навчання в залежності від його принципів, зокрема найбільш користуються попитом класифікації М. Скрипник та М. Кларін, які були взяті за основу для подальших досліджень інтерактивного навчання. Обираючи інтерактивні методи вчитель має зважати на низку критеріїв, серед яких відповідність змістовому наповненню уроку, віковим та розумовим властивостям учнів і т.д. – це допоможе якомога доречніше та ефективніше організувати навчальний процес та створити умови для розвитку комунікативних навичок, творчого потенціалу та інтелектуальних здібностей дітей.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1.Сучасний стан розвитку критичного мислення учнів початкових класів засобами ІТ.

Оскільки інформація сьогодні вважається головним досягненням людства і велика її частина акумулюється в освітній установі, то, відповідно, однією з головних функцій закладу освіти залишається саме формування критичного мислення учнів початкових класів та вміння орієнтуватися в швидкоплинному потоці інформації.

На формування в учнів молодшого шкільного віку аналітичного мислення важливу роль відіграє технологія критичного мислення. Ціль критичного мислення на думку В. Болотова являється те, що «критичні мислителі чітко розуміють мету й питання, що розглядається; ставлять під сумнів інформацію, висновки та погляди; прагнуть бути ясними, чіткими, точними й актуальними; прагнуть зануритися вглиб проблеми, бути логічними та справедливими; регулярно застосовують інтелектуальні стандарти до елементів міркування з метою розвитку інтелектуальних здібностей» [11].

Зараз система освіти України проходить активне реформування і початкова школа вже повністю працює за концепцією Нової української школи. Ця концепція побудована на засадах, перш за все, особистісного розвитку дитини та формування практичних умінь та навичок, які знадобляться їй в дорослому житті. Серед принципів НУШ основними є педагогіка партнерства, наскрізний процес виховання, умотивованість та творчість вчителя, дитиноцентризм (орієнтація на особистість учня), сучасне освітнє середовище та нова структура школи, що орієнтовна на набуття компетентностей для життя. Тобто Нова українська школа орієнтована на розвиток в учнів саме навичок критичного мислення, які включають в себе багато необхідних для життя аспектів.

З метою детальнішого вивчення та дослідження проблеми розвитку критичного мислення учнів засобами інтерактивних технологій навчання, нами було проведене анонімне анкетування вчителів початкових класів міста Кременчука за допомогою гугл-форми щодо визначення сучасного рівня використання інтерактивних технологій на уроках (додаток А).

Опитування пройшли 10 вчителів молодших класів. За результатами анкетування, молоде покоління вчителів, а це 3 з 10 опитаних, позитивно ставляться до змін у концепції сучасної школи, знають та дотримуються принципів НУШ та активно впроваджують і використовують інтерактивні технології навчання на своїх уроках. Інші опитані вчителі, середнього та старшого віку, розділилися у думках. Четверо позитивно відгукуються про Нову українську школу, намагаються слідувати за її головними засадами, хоча й часто користуються давно знаними методами, а троє з опитаних вважають традиційну систему освіти кращим варіантом навчання дітей. П'ятеро з усіх опитуваних знають про інтерактивне навчання та використовують його у освітньому процесі, а інші 5 – або знають, але в основному не користуються, або чули, але не цікавились такими методами. Отже, відповідно до проведеного аналізу отриманих результатів анкетування можна зробити висновок, що використання інтерактивних технологій у освітньому процесі вчителями початкових класів є недостатнім, що є проблемою у системі НУШ. Тому це підтверджує актуальність нашого дослідження, так як ця проблема потребує розвитку.

Наступним етапом роботи та основою нашого дослідження була мета, суть якої: вивчити стан рівня розвитку критичного мислення у молодших школярів. Оцінка проводилась у відповідності до рівнів розвитку критичного мислення у здобувачів освіти 4 класу. Для об'єктивного визначення рівнів розвитку критичного мислення школярів ми врахували:

- трактування та характеристики вчених і педагогів щодо проблеми розвитку критичного мислення людини;

- особливості психічного та розумового розвитку учнів початкової школи та деякі висновки учених про можливості розвитку критичного мислення учнів цього віку;

- результати спостережень за працею вчителів початкової школи та узагальнення кінцевих результатів їх інноваційної діяльності;

- окреслення ознак критичного мислення, притаманних учням молодшого шкільного віку;

- завдання з цілю прояву стану розвитку тих чи інших ознак даного виду мислення в учнів.

Було виділено три рівні формування критичного мислення за вище згаданими ознаками критичного мислення високий (В) у більшості випадків, середній (С) виявляє ознаку залежно від ситуації, низький (Н) пасивність мислення.

Таблиця 2.1.

Критерії та їх вияви за рівнями формування критичного мислення

Критерії	Рівні		
	Високий (В)	Середній (С)	Низький (Н)
Самостійність, незалежність мислення	Виявляє незалежність мислення.	Прагне самостійно осмислити інформацію; висловити думку, коли відчуває зацікавленість матеріалом.	Повна залежність від думок інших, боязнь висловлення власних.
Висловлення власної думки, відстоювання її	Демонструє протистояння до прийняття думок, висновків, вимог інших.	Відстоює думки, якщо відчуває підтримку, здатен помічати помилкові судження інших, в окремих випадках виявляє супротив до чужих думок, але не завжди рішуче.	Сліпе прийняття інформації, висновків, вимог, оцінок інших.
Критичне ставлення до себе, власних помилок	Проявляє критичне ставлення до себе, результатів власної діяльності.	Сприймає зауваження вчителя щодо власних помилок, але до	Невміння бачити власні помилки і недоліки, невміння оцінити свою

		думки товаришів не завжди прислухається.	діяльність.
Знаходження кращих шляхів вирішення завдань	Показує прагнення до знаходження кращих варіантів вирішення завдань.	Якщо вчитель спрямовує пошукову діяльність, то учень бере в ній участь, але власну ініціативу не завжди виявляє.	Пасивність мислення. Учні приймають готові засоби вирішення проблем.
Активність у діалоговій взаємодії	В процесі навчання, активно бере участь у діалоговій взаємодії.	Намагається обґрунтувати свої думки, позиції, але не завжди впевнено.	В процесі діалогу, обговорення, бесіди переважно відмовчуються.

З метою вивчення стану розвитку та рівня сформованості критичного мислення в учнів молодшого шкільного віку було проведено спостереження уроків української словесності в Чечелевській та Білецьківській гімназіях у 4 класі. Ці гімназії знаходяться в сусідніх селах: Чечелеве та Білецьківці Кременчуцького району, Полтавської області.

У дослідженні взяло участь по 12 учнів 4 класу з кожної школи. Одним із найважливіших завдань для нас було визначити рівень сформованості критичного мислення учнів на початку експерименту та порівняти його з результатами на кінець практики.

У ході дослідження на основі визначених ознак і рівнів розвитку критичного мислення учнів початкових класів здійснено оцінку розвитку критичного мислення у кожного учня за допомогою спеціального тесту (Додаток Б). Результати дослідження наведено у таблиці.

Таблиця 2.2.

Рівень розвитку критичного мислення на початку експерименту дослідження

Чечелевська гімназія			
Кількість учнів	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
12	4	5	3

Білецьківський ліцей			
12	4	5	3

В обох класах вчителі працюють за концепцією НУШ, намагаючись слідувати її головним принципам, хоча не завжди це виходить так, як повинно було бути. Інтерактивні методи навчання використовуються не на всіх уроках, часто вчителі під час опрацювання та вивчення матеріалу використовують такі методи як зазубрювання, переписування готового тексту, хоча існує багато цікавих варіантів вивчення, що потребують творчої колективної роботи та спрямовані на розвиток критичного мислення дітей.

Під час проведення спостереження за уроками словесності також іноді помічалось й застосування інтерактивних методів навчання, таких як: робота в групах та парах, вправи на рефлексію, аналіз та порівняння декількох джерел інформації та постановка запитань різних типів для вироблення умінь застосовувати отриману інформацію у житті. Помітно величезну різницю у роботі учнів, коли вчитель працює за старою методикою, що базується у більшій мірі на відтворювальних завданнях по типу «переписати», «повторити за вчителем» тощо, і коли намагається впроваджувати інтерактив у свою діяльність. Так як сучасним дітям цікавіші модернізовані методи пізнання та навчання, то й інтерактивні вправи давали більший результат, ніж самостійна робота над звичайними завданнями репродуктивного характеру. Коли дитина самостійно знаходить потрібне їй рішення, або за допомогою вчителя добуває цінну інформацію, то і навчальний процес проходить результативніше. Наприклад, в одному з випадків нашого спостереження за навчальним процесом у Білецьківській гімназії, на уроці читання під час подачі нового навчального матеріалу вчителем була застосована звичайна розповідь, що підкріплена презентацією з головними термінами, цікавих завдань на перевірку засвоєння знань не проводилось. Замість цього була бесіда, де вчитель задавав питання по своїй розповіді, а учні по одному відповідали. Для порівняння візьмемо ще один урок читання, що був проведений класоводом у

Чечелевській гімназії. Під час уроку вчителька також подавала учням новий матеріал, але це все підкріплювалось активною дискусією, де учні висловлювали свої думки з приводу наведених фактів про письменника, а потім після опрацювання нового матеріалу, учні були поділені на групи, де готували кожен своє завдання і презентували усьому класу. Одна група мала проаналізувати факти та визначити їх правдивість чи хибність, інша – відповісти на питання і скласти анкету письменника тощо. Порівнявши та проаналізувавши 2 побачених уроки у 4 класах Чечелевської та Білецьківської гімназій, можемо підсумувати, що застосування інтерактивних методів навчання є ефективнішим та цікавішим для школярів під час засвоєння нового матеріалу. Учні з задоволенням працювали над творчими завданнями та менше втомлювалися. А от на уроці з традиційними методами навчання діти були менш активними, швидше втрачали інтерес до розповіді, переключаючи увагу на інші подразники, менше запам'ятовували поданої інформації та втомлювалися працювати вже на середині уроку.

Під час спостереження за роботою школярів на уроках словесності, можемо зробити висновок, що інтерактивні методи є більш ефективними у запам'ятовуванні та застосуванні отриманої інформації у подальшому житті. Традиційна система навчання вже не дає таких результатів, які можна отримати використовуючи інноваційні технології в освітньому процесі. Саме тому з метою підвищення рівня формування критичного мислення учнів початкових класів на уроках словесності спробуємо виділити педагогічні умови застосування інтерактивних технологій, що допоможе ґрунтовно підготуватися до подальшого експерименту.

2.2. Педагогічні умови розвитку критичного мислення молодших школярів засобами інтерактивних технологій на уроках словесності

Українська педагогіка знаходиться у стані постійного пошуку найоптимальніших варіантів виконання освітніх задач. Проаналізувавши науково-методичні джерела з цього питання, можемо стверджувати, що для

успішного формування основних компетентностей учнів початкової школи необхідно створити сприятливі зовнішні та внутрішні умови, що полягають в залучення дітей до різноманітних видів діяльності на уроках та усвідомленому чи мимовільному сприйнятті інформації.

Перед тим, як розглянути сутність поняття «педагогічні умови», пропонуємо розібратися у тлумаченні «умов» загалом. Єдиного значення цього поняття немає, відомі вітчизняні вчені, педагоги та психологи розглядали його з різних аспектів, відповідно до своєї сфери діяльності. За енциклопедичним словником умовами називаються «сукупність факторів, які впливають на щось, створюють середовище функціонування або протікання чого-небудь». А отже, умови є компонентом комплексу об'єктів, звідки береться поява та розвиток конкретного явища. В загальному значенні цей комплекс – достатні умови цього явища. Якщо з загальної сукупності умов обрати загальні, то в результаті матимемо необхідні умови для протікання певного явища.

Педагогіка розглядає поняття «умов» з боку педагогічного осмислення категорії. У дидактиці «умови» досить широко використовуються з метою охарактеризувати цілісний педагогічний процес, конкретної його сторони чи декількох складових.

Психологія розуміє під поняттям «умови» зовнішні та внутрішні явища, що здійснюють вплив на розвиток якогось психологічного явища. За В. Каспіною, умови – це сукупність обставин, які формують в учнів впевненість, подають конкретні задачі, виконання яких позитивно впливає на колектив та вчителя.

У сучасних науково-педагогічних джерелах немає однозначного визначення терміну «педагогічні умови», а тому сформулюємо його відповідно до теми, мети і завдань нашого дослідження.

С. Висоцький [4] характеризує педагогічні умови як «сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних засобів його здійснення, коли забезпечується успішне вирішення поставленого

педагогічного завдання». У свою чергу в наукових дослідженнях В. Андрєєва [22] під педагогічними умовами розуміє «результат цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання і виховання для досягнення освітніх цілей». Ю. Бабанський характеризує педагогічні умови як «чинники (обставини), від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи». Відповідно до досліджень як з психологічної, так і з педагогічної сторони, педагогічні умови є сукупністю обставинам, що впливають на цілісність педагогічного процесу загалом та характеризується проявленням активності як одного учня, так і всього класу. Педагогічні умови впливають за регулюють психологічну, інформаційну, педагогічну та особистісну сторони навчального процесу. Вони виступають системою, що включає в себе певні методи, форми, матеріальні умови та життєві явища/ситуації, що необхідні для досягнення поставлених педагогічних цілей. Педагогічні умови – це сукупність обставин, які допомагають вчителю реалізовувати освітні технологічні компоненти.

Узагальнивши результати аналізу наукової літератури, під педагогічними умовами в контексті нашого дослідження будемо розуміти такі визначальні обставини, можливості та особливості реальної дійсності, від яких залежить формування у молодших школярів ключових і предметних компетентностей на уроках української мови та читання з використанням інтерактивних технологій навчання направлених на розвиток критичного мислення учнів.

Формування критичного мислення в учнів початкової школи вимагає раціональної організації процесу пізнання, за якої діти виступали б активними учасниками освітнього процесу. Успішне формування критичного мислення молодших школярів до навчання вимагає забезпечення певних педагогічних умов.

З метою глибшого вивчення даного питання було проведено опитування вчителів початкової школи. Учителям було запропоновано визначити основні педагогічні умови розвитку критичного мислення молодших школярів

засобами інтерактивних технологій серед запропонованих у списку анкети на уроках словесності.

Опрацювавши результати анкети та науково-методичну літературу з досліджуваної проблеми, ми визначили головні педагогічні умови розвитку критичного мислення молодших школярів засобами інтерактивних технологій навчання, а саме:

- поетапність роботи з формування та розвитку критичного мислення;
- урахування складових компонентів критичного мислення;
- систематичне застосування інтерактивних методів і прийомів навчання для формування критичного мислення на уроках словесності;
- урахування індивідуальних особливостей мислення молодших школярів;
- створення толерантного середовища та ситуацій успіху для вироблення внутрішньої мотивації кожної дитини.

Отже, педагогічні умови є сукупністю обставин, від яких залежить успішність досягнення поставлених цілей у навчально-пізнавальній діяльності. У нашому дослідженні педагогічні умови – це конкретні визначальні обставини, можливості та особливості реальної дійсності, від яких залежить формування у молодших школярів ключових і предметних компетентностей на уроках української мови та читання з використанням інтерактивних технологій навчання направлених на розвиток критичного мислення учнів.

За допомогою аналізу психолого-педагогічних джерел, анкетування вчителів міста та спостереження за уроками словесності, ми визначили педагогічні умови використання інтерактивних технологій для розвитку критичного мислення молодших школярів: поетапність, специфіка вибору змісту навчання, засобів, методів, форм навчання, толерантне середовище та особистий підхід.

2.3. Технології розвитку критичного мислення засобами інтерактивних технологій на уроках словесності

«Людина є єдиною істотою в світі, яка може мислити критично». Наше мислення потребує постійного процесу вдосконалення. І саме школа є ідеальним середовищем для початку його формування та подальшого розвитку.

Перед проведенням експерименту, спрямованого на розвиток критичного мислення засобами ІТ, ми припустили, що ефективність роботи буде забезпечена за таких умов:

- 1) знання та дотримання психологічних та загальних педагогічних умов розвитку критичного мислення учнів;
- 2) підбір та апробація цікавих методів та прийомів розвитку критичного мислення на уроках словесності.

Критичне мислення спирається на отриману інформацію, усвідомлене сприйняття власної розумової діяльності та діяльності інших в оточуючому інтелектуальному середовищі. Але рівень критичності визначається не тільки запасом знань, а й особистісними якостями, установками, переконаннями. Критичність особистості має направлятися перш за все на самого себе: на аналіз і оцінку своїх можливостей, особистісних якостей, вчинків, поведінки.

Метою технології розвитку критичного мислення є розвиток навичок мислення школярів, що є невід'ємними складовими як навчального процесу, так і повсякденного життя; формування особистості, яка буде готова до життя у модернізованому світі, що постійно змінюється, здатної до аналізу та осмислення отриманої інформації, різних сторін процесів і явищ, навчання та самовдосконалення, прийняття доцільних рішень, що матимуть ефективний вплив на розв'язання проблеми.

Технологія розвитку критичного мислення має за мету формування та розвиток таких важливих складових процесу як:

- уміння аналізувати, синтезувати, давати оцінку різним джерелам інформації;

- ефективно шукати інформацію з використанням різних ресурсів, структурувати, систематизувати її та вміти критично оцінити;
- уміння сформулювати запитання різного типу та відповідей на них, спираючись на особливості джерел інформації чи ситуації;
- уміння відрізнити факт від думки, виявити спрямованість і необ'єктивність інформації;
- уміння знайти, зрозуміти і оцінити аргументи, наведені в тексті або висловленні іншої людини;
- уміння побудувати власні аргументи та здатність оцінити їх, а також використовувати контраргументи і спростування;
- уміння конструювати тексти різних видів як усно, так і письмово;
- брати активну участь у дискусіях чи дебатах, ефективно відстоювати свою позицію;
- відповідати за себе і своє мислення;
- уміння будувати конструктивні взаєностосунки з іншими людьми;
- уміння приймати обґрунтовані, виважені рішення, що значить бути успішним.

Очікуваний результат застосування технології розвитку критичного мислення:

- особистість долає в собі схильність до однозначно-догматичного сприйняття світу;
- аналіз тої чи іншої проблеми з різних граней;
- впевнене користування інформацією з різних джерел, уміння відрізнити об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього;
- логічне, обґрунтоване мислення;
- адекватне визначення причин, передумов та наслідків наявних проблем;
- здатність докласти зусилля для практичного розв'язання проблеми;
- навички працювати в колективі, розвинута комунікативність;
- уміння приймати виважені рішення тощо.

Отже, технологія розвитку критичного мислення носить універсальний, інтерактивний, “надпредметний” характер; її можуть використовувати вчителі будь-якого предмету під час навчального процесу.

Технологією розвитку критичного мислення називають систему діяльності, яка націлена на розвиток ключових компетентностей, допомагає у процесі формування та становлення особистості, що:

1. Здатна критично сприймати думки інших, виявляє здатність прислухатись до цих думок, оцінює й аналізує їх стосовно поставленої перед нею задачі.

2. Компетентна, прагне до аргументування прийнятих нею рішень, що засновані на життєвому досвіді, фактах та знанні своєї справи.

3. Небайдужа до сприйняття подій, інтелектуально активна, потрапляючи в різні життєві ситуації, здатна зайняти активну позицію у конфронтаційних ситуаціях.

4. Наявність своєї думки, уміння прислухатися до зовнішньої критики та протиставити свою думку думкам інших.

5. Допитлива, здатна проникати в головну суть проблеми, розуміти глибину отриманої інформації.

6. Здатна до вступу в діалог чи дискусію, вміє вислуховувати думки інших, толерантно ставитись до цих думок, переконливо доводить свою позицію.

7. Чесна у першу чергу з собою, особистість, що не піддається маніпуляціям.

Добре розвинуте критичне мислення додає людині:

- відчуття свободи власної волі;
- розширення горизонтів (ширше, глибше та цікавіше бачення світу);
- можливість знаходити та приймати певні важливі істини для себе;
- глибоке розуміння себе, своїх цінностей та потреб;
- сміливість у прийнятті рішень;
- гнучкість та кращу адаптацію до змін;

- врівноваженість та спокій. Людина, яка мислить критично, має більше шансів зрозуміти свої потреби та робити те, що не суперечать її внутрішнім переконанням, а відповідно – менше жаліти та розчаровуватися у зробленому;
- здатність протистояти інформаційному тиску – не брати на віру все, що читаєш, а перевіряти, аналізувати й приймати зважені рішення;
- уміння знаходити та знешкоджувати маніпуляції;
- толерантність до чужих думок;
- екологічне ставлення до всіх членів колективу, але водночас вміння орієнтуватися в першу чергу на свої власні цінності і не піддаватися тиску певних групових норм.

Усі перелічені вище якості особистості можуть значно полегшити наповнити її життя. Звісно, для їхнього досягнення потрібна щоденна практика, спрямована на розвиток нашого мислення.

Що стосується формування навичок критично мислити у школярів, то важливо орієнтуватися на розвиток уміння формулювання і постановки проблеми та пошуку її вирішення, а не лише на запам'ятовування фактичного матеріалу.

Технологія формування та розвитку творчого мислення є системою діяльності. Вона базується на дослідженні проблем та ситуацій на основі самостійного вибору, оцінки та визначення міри корисності інформації для особистих потреб і цілей.

Критичне мислення – це досить складний процес творчої переробки інформації, що пов'язана з її усвідомленням, переосмисленням такої діяльності.

Не існує чітких рамок, що диктують вчителів, як сформувати та сприяти подальшому розвитку критичного мислення у молодших школярів. Але можемо виділити умови, які здатні спонукати і мотивувати учнів до критичного мислення.

Навичка мислити критично є невід'ємною складовою важливих рис сучасної людини. Критичне мислення допомагає нам вирішувати проблемні

задачі, що є основною формою втілення сучасного змісту освіти. Постановка проблемних задач дозволяє вчителю вмотивувати учнів до вивчення матеріалу. Якщо перед вивченням нового на уроці викладач поставить перед дітьми якусь проблемну ситуацію, що викличе подив, то це певно зацікавить дітей у матеріалі уроку. Наступним кроком необхідно встановити правила, які допоможуть дітям розв'язати поставлену перед ними задачу – це і є так званим способом навчання. А вже безпосередньо процес вивчення нового матеріалу і буде пошуком розв'язку проблеми та осмисленням вивченого.

Метод навчання. Важливим аспектом будь-якого уроку має бути створення вчителем ситуації, коли перед учнями стоїть вибір між багатьма варіантами. Це називають проблемним методом навчання. Він забезпечує нам такі шляхи здобуття знань: частково-пошуковий, проблемний виклад, дослідницький. А тому ми потребуємо таких освітніх методів, які дають школярам можливість побути у невизначеній ситуації. Це загартує дітей до схожих проблем у майбутньому і навчить учнів, як діяти, коли опиняєшся в цій невизначеності.

Форма навчання. Діалог у освітньо-пізнавальному процесі є потужним чинником, який впливає на розвиток мислення загалом, і не тільки критичного. Форми роботи інтерактивного характеру забезпечать найкращу взаємодію під час пошуку вирішення проблемної задачі. Інтерактивні форми навчання включають в себе: роботу в парах, групах або групову роботу в цілому класі. Ці форми взаємодії мотивують учнів до взаємонавчання, діалогу, формування різних поглядів на одну й ту саму проблему тощо. Під час взаємодії має місце висвітлення різних сторін одного об'єкта або розгляд ситуації з різних рольових позицій чи точок зору тощо. Наявність в такому разі різноманіття дозволяє створити плідне поле для дискусій та усвідомлення складності (неможливості) укласти світ в одне єдине прокрустове ложе. Завжди існують різні способи опису, різні способи спостереження цього світу тощо.

Метод контролю. Важливою діяльністю будь-якого уроку є письмо. Важливий момент для розвитку мислення – давати учням завдання на

написання хоча б невеликих есе, якщо вони ще не привчені. Коли діти шукають розв'язання до поставленої перед ними задачі, важливо, щоб вони записували хоча б мінімально про свої кроки і у письмовому вигляді викладали думки. Написання думок на папері розвиває навичку грамотно аргументувати власну думку. А отже, вчитель має застосовувати і такий метод контролю як викладення розв'язку проблемної задачі на папері письмово. Окрім розв'язку, важливим етапом є також саморефлексія, тобто аналіз і оцінка власних думок. Важливо наголосити учням на визначенні слабких та сильних сторін розв'язку та винести урок на майбутнє, встановивши, що вдалося, а над чим ще потрібно попрацювати.

Останнє – це безпосередньо сам процес та спосіб навчання, який надає учню право на помилку, моделює ситуації виправлення помилок. Самостійна діяльність дитини частіше всього супроводжуватиметься помилками. Якщо не навчити учня не боятися допускати помилки, то він може так і не стати самостійним. Всі діти з початком здобуття освіти відчувають страх зробити помилку, але надалі вже від учителя залежить ставлення учнів до власних похибок. Так як існує таке визначення як «культ правильної відповіді» - страх, що прищеплюють школяру з дитинства. Культ правильної відповіді здатен знищити умотивованість учня до самостійної діяльності та може прищепити залежну позицію учневі. Так як на початку самостійна діяльність часто супроводжується допущенням помилок, то дітей потрібно привчити бачити та правити ці помилки. Допускати помилки в роботі – це нестрашно, і є звичайним природнім явищем. Саме до цього і слід привчити школяра. Наприклад, при написанні програми, програміст може десь помилитися в кодї, але він стане відкидати цю похибку, а знайде та виправить її, тому що в іншому випадку програма буде непрацюючою. У той же час учні навпаки цього соромляться, бо їх так привчили, і помилка наче б то вважається свідченням некомпетентності. Важливо виховувати дітей так, щоб у них сформувалось протилежне ставлення до помилок – їх треба вміти бачити та виправляти. Тільки так навчальна діяльність дитини буде успішною. Найчастіше учень

намагається переключитися з помилки на щось інше, щоб забути про неї, так як на його думку це власна поразка, невдача на низький рівень інтелектуальних можливостей. Уміти допустити помилку і не соромлячись виправити її – є ознакою високого рівня розвитку самостійності та розумового розвитку.

Таким чином, ми розглянули сім чинників, що сприяють розвитку критичного мислення учнів:

- 1) цілі навчання (мотивація) – створення проблемних ситуацій;
- 2) засіб навчання, тобто правила здійснення критичних розмірковувань;
- 3) зміст навчання, який представлений системою проблемних задач;
- 4) метод навчання, який передбачає створення для учнів ситуацій вибору (проблемні методи навчання);
- 5) форма навчання, яка забезпечує діалог у процесі розв'язування проблемних задач;
- 6) метод контролю, який передбачає письмові завдання для учнів та наступну групову та індивідуальну рефлексію: аналіз і критику, самоаналіз та самокритику;
- 7) стиль навчання, який надає учню право на помилку та моделює ситуації виправлення помилок.

Під час застосування перерахованих вище вправ та методик, важливо пам'ятати, що критичне мислення - це вміння визначити проблему і виробити оптимальну стратегію її розв'язання. Доречно тут буде згадати вислів П. Лессінга, який зазначав: «Сперечайтесь, плутайтесь, помиляйтесь, але, заради Бога, міркуйте, і хоч хибно, але самостійно» [14].

Процес оволодіння знаннями сприймається вчителем як еквівалент запам'ятовування, тому більшість учнів вважає – якщо вони повторюють сказане за вчителем або прочитане в підручнику, то мають знання. Технологія розвитку критичного мислення пропонує набір конкретних методичних прийомів, які потрібні для використання на різних рівнях освіти, в різних предметних галузях, видах та формах роботи. Технологія розрахована не на

запам'ятовування, а на осмислений творчий процес пізнання світу, на постановку проблеми та її розв'язання.

Суть технології полягає в наступному: добровільність, відсутність категоричності та авторитарності з боку вчителя, надання учневі можливості пізнати себе у процесі отримання знань. Дана методична система, впроваджена у навчальний процес, створює умови, які дозволяють вчителям керувати навчанням школярів. Вона дає можливість активізувати мислення, формувати цілі навчання; залучати учнів до плідного обговорення; мотивувати навчання учнів; активно залучати до навчального процесу; стимулювати зміни; показати різні точки зору; допомогти учням ставити власні запитання; забезпечувати обробку інформації; здобути навички критичного мислення. Вони сприяють розв'язанню задач освітньої мотивації (підвищення інтересу до процесу навчання та активного сприйняття навчального матеріалу); інформаційної грамотності (розвиток здатності до самостійної аналітичної та оцінювальної роботи з інформацією будь-якої складності); культури мовлення (формування навичок написання текстів різних жанрів); соціальної компетентності (формування комунікативних навичок та відповідальності за знання).

Реалізація технології передбачає реалізацію трьох основних етапів (стадій), в основу яких покладено базовий дидактичний цикл. Кожна стадія має свою мету й завдання, а також набір прийомів, методів, спрямованих перш за все на активізацію дослідної, творчої діяльності, а потім на осмислення й узагальнення здобутих знань.

Перша стадія – «виклик» (організаційно-мотиваційний етап) (перші 5–7 хвилин уроку), під час якої вчитель активізує наявні в учнів знання та навички, спонукає зацікавлення учнів темою уроку, визначає мету вивчення нового навчального матеріалу.

Стадія «виклику» є нестандартною розминкою, яка проводиться замість організаційних етапів звичайного уроку. Завдання вчителя – емоційно налаштувати учнів на урок. Головна функція цієї стадії полягає у оточенні

учнів сприятливим психологічним кліматом. Актуальність такого методу – створення атмосфери довіри та толерантності сприятиме підвищенню рівня засвоєння поданого на уроці матеріалу, не дозволить перенапружуватися дітям та підвищить авторитет викладача [15, 32-41].

Актуалізація опорних знань має бути обов'язковим етапом кожного уроку. Ця стадія має за ціль актуалізувати й узагальнити наявні в школяра знання з вивченої теми або проблеми; викликати стійкий інтерес до матеріалу уроку, що вивчається, створити мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності; спонукати дитину активно працювати як під час уроку, так і вдома. Девіз етапу: «Пробудіть, викличте зацікавленість, схвилюйте, спровокуйте учнів пригадати те, що вони знають». На цьому етапі завданням вчителя є відтворення знань, умінь, встановлення рівня досягнень з теми, які стануть у нагоді на наступних етапах уроку [15, 32-41].

На першій стадії важливо налаштувати учнів на плідну працю. Для того, щоб змотивувати дитину на навчання, методика пропонує до використання такі методичні прийоми, як «Асоціювання», «Мозковий штурм», метод ПРЕС, «Гронування», гра «Так або ні», літературний диктант, розгадування кросвордів, ребусів; заповнення таблиць.

На уроці необхідна керована діяльність мислення – *читання з передбаченням*.

Передбачення – це вправа, що полягає у висловленні учнів припущень про те, що може трапитися у творі, основується на відомі факти. Воно здійснюється на основі прислів'їв, приказок, загадок, тверджень, ключових виразів, заголовків творів тощо.

Ознайомившись з назвою та тим, хто написав даний твір, перед прочитанням, вчитель пропонує учням передбачити та припустити, про що йтиме мова у тексті, які події відбуватимуться (учні висловлюють свої думки самостійно, або обговоривши в групах. Під час цього етапу також можна застосувати вправу «Мікрофон»).

Для подальшого ознайомлення з твором, його текст ділиться на кілька частин, і читається поступово. Після прочитання частини вчитель запитує у дітей, що на їхню думку станеться далі і пропонує зробити передбачення. Після цього читається наступна частина і аналізуються попередні відповіді дітей, далі – учні знову роблять припущення про наступний сюжет.

Зупиняти читання твору рекомендується на найцікавіших моментах, задля створення ситуації очікування, що містить інтригу.

Після оголошення назви казки «ЧОМУ ПЕС ЖИВЕ КОЛО ЛЮДИНИ?» [17] учням варто запропонувати:

– Чи маєте ви свої припущення щодо відповіді на запитання назви казки?

На уроці після ознайомлення з назвою чеської народної казки «Собаки, коти та миші» [18] учням доцільно поміркувати наперед:

– Як ви думаєте, чи є дружба між цими тваринами?

Після ознайомлення з назвою тексту «Прощальний листопад» [19] автора В. Скуратівського учням можна запропонувати зробити передбачення щодо майбутнього сюжету. Далі вчитель може розділити текст твору на кілька частин для читання школярами, вони ж даючи відповідь на питання до кожної частини, передбачатимуть, що може статися по сюжету далі.

I частина – I абзац

– Що ж таке листопад? (Осінній місяць)

– Як ви гадаєте, що цікавого нам повідомлять про цей місяць?

II частина – II, III, IV абзаци

– Що нового ви дізналися про назви листопада у різних місцевостях України? (історії утворення назв, їх різноманітність)

– Визначте цікавинки про листопад далі. (Складено прислів'я)

III частина – VI абзац

– Що ж про нього склав народ далі? (Народні прикмети)

Пізнайте кінцівку тексту.

– Що ж можна передбачити за погодою у листопаді? (Якою може бути погода взимку)

Передбачення з опорою на ключові слова здійснюється з метою зацікавити та умотивувати дітей до активного читання, спрямованого на краще сприйняття. Так само, як і решта передбачень дозволяє читачеві бути детективом із завданням, яке хочеться розв'язати.

1. Оголосити учням, з яким твором буде ознайомлення на уроці (повість, казка, поема тощо)
2. Ознайомитися з чотирма-п'ятьма висловами, що траплятимуться у творі.
3. Запропонувати учням уявити собі настільки яскраво, наскільки це можливо, як ці слова і вислови могли б фігурувати в тексті.
4. Дати дітям 3-7 хвилин на обмірковування та формування власних припущень.
5. За 4-5 хв попросити обмінятися думками.
6. Запитати про дві чи більше версій того, що може трапитися.
7. Читати текст, в якому вжиті ці чотири елементи.
8. Пояснити, що учні читатимуть текст в парах та зупинятимуться в певних місцях для того, щоб передбачити наступні події та переконатися у своїх прогнозах.
9. Звернути увагу на те, як зміст тексту відповідатиме тому, що вони придумали [20, 18]

Гронуванням (асоціювання) називаються таку стратегію навчання, за допомогою якої вчитель може спонукати учнів вільно та відкрито формувати свої думки стосовно теми уроку. Ця стратегія передусім має на меті стимулювати зв'язне мислення щодо окремих понять. Гронування не є лінійною формою мислення, що функціонує аналогічно до принципу роботи нашого мозку.

Гронування - це стратегія самопізнання, розуміння себе, своїх знань, переконань щодо теми.

Гронування має такі етапи:

1. Вчитель пропонує слово або фразу стосовно теми уроку, пише її посередині аркуша паперу, на дошці або в зошиті.

2. Учням пропонується називати слова та фрази, що спадають їм на думку, які стосуються обраного слова чи фрази.

3. Висловлені учнями фрази пишуться довкола центрального слова.

4. Коли всі ідеї записані на аркуші (дошці), діти разом з учителем починають встановлювати зв'язки між занотованими поняттями.

5. Важливо записати стільки ідей, скільки дозволить час, або всі ідеї, які виникатимуть – це дасть більше можливостей для подальшої роботи на уроці [21, 57]

Під час літературного читання дітям пропонують назвати слова, які постають в уяві до ключового слова:

Рис. 2.1. Словникова павутина до слова «добро»

Рис. 2.2. Словникова павутина до слова «Україна»

Такі словникові павутинки або «грона» допомагають учням установити зв'язки між поняттями, які складніше розуміються під час традиційних методів вивчення матеріалу.

Під час повідомлення теми уроку та обґрунтування навчання учням необхідно дати пояснення щодо змісту та мети їхнього навчання. Такий мікроетап включає в себе: оголошення мети уроку та умотивування учнів до вивчення конкретної теми та предмета в цілому. Навчальний матеріал буде засвоюватися в разі ефективніше, якщо вчитель дасть учням розуміння щодо конкретної практичної значимості нової інформації та чітко сформулює очікування від цього уроку.

На етапі постановки проблеми можна використати методи: ПРЕС, «Фантастична добавка»; «Відстрочена загадка»; «Асоціації на дошці»; ситуація успіху; «Дерево передбачень», таблиця «З-Х-Д», проблемні питання, проблемні ситуації, ситуація здивування.

Завдяки мікроетапам оголошення мети та мотивації учнів до роботи вирішуються завдання колективного формулювання цілей уроку, внутрішньої установки на досягнення цілей.

Друга стадія – «осмислення» (25–35 хвилин) – полягає в змістовній насиченій роботі школярів з текстом; характер роботи є цілеспрямованим,

осмисленим. Під час читання учням важливо дати можливість маркувати текст, складати таблиці чи опорні конспекти прочитаного – це дозволить контролювати загальне розуміння прочитаного. Суть «осмислення» – відкладення знань, – цьому процесу відводиться значна частина часу, полягає в пошуку та осмисленні матеріалу, знаходженні відповідей на попередні запитання та визначенні нових, намаганнях відповісти на них для побудови нового власного знання, оцінювання певної інформації.

На цьому етапі відбувається порівняння припущень учнів з тим, що вивчається, здійснюється аналіз очікувань та висуваються нові припущення; вчитель активно стежить за перебігом думок дітей (процеси мислення, досягнуті проміжні результати навчання); відбувається узагальнення матеріалу та підводяться підсумки; забезпечується поєднання змісту вивченого з досвідом учнів; перевіряється рівень розуміння вивченого, основних положень та ідей за допомогою запитань. Під час цього етапу осмислення вчитель може застосувати такі методичні прийоми: «читання з маркуванням тексту», «Спрямоване читання», «Читання з зупинками», «Почергові запитання», «Кластер», «Подвійний щоденник», «Карта персонажів», «Семантична карта», «Кола (діаграма) Венна», «Займи позицію», «Дискусійна сітка Алверманна», «Фішбоун», «Дерево рішень», «Драматичні ролі».

Під час використання *діаграми Вена*, дітям можна показати спільні та відмінні сторони або риси ідеї, об'єктів, творів. Поетапність роботи з цим методом передбачає наступне:

1. Об'єднання учнів у пари, групи, роздача завдань.
2. Аналіз школярами отриманої інформації і заповнення діаграми Вена.
3. Побудова на аркуші чи дошці двох кіл, які накладаються одне на одне так, що посередині створюється вільний простір.
4. Учні заповнюють дві частини кола, відведені для протиставлення ідеї.
5. У центральному секторі записуються спільні риси для обох елементів

Наприклад, візьмемо роботу з твором «Чому кішка так часто вмивається?», взятого з енциклопедії. Діти з цікавістю визначають спільні та відмінні риси між котами та собаками [24].

Вчитель поміщає на дошку великі круги (наприклад, протилежні за кольором), які перетинаються і утворюють спільний сектор по центру. Далі зачитуються написи на картках і за відповідями учнів прикріплюються до певного кругу або на їх перетині. Візьмемо до прикладу, синій круг – це коти, а жовтий – собаки.

До синього:

4. «Вилізують власний запах.»
6. «Полюють із засідки.»
8. «Їх називають чепурухами.»

До жовтого:

7. «Ганяють лісами і полями.»

На перетині кругів:

1. «Люблять умиватися.»
2. «Злизують бруд.»
3. «Вигризають крихти їжі, колючки.»
5. «Тварини – мисливці.»

Кутки – це методична стратегія, головною ціллю якої є висловлення школярами власних думок, що стосуються поставленої перед ними проблеми та здатність захистити та аргументувати їх під час групової діяльності – дебатів. Під час проведення цієї вправи вчитель може використовувати групове навчання з метою пошуку конструктивних аргументів.

Після визначення з темою чи проблемою відбувається наступне:

1. Колективне обговорення теми.
2. Визначення позицій кожного учня.
3. Фіксація доказів у письмовому вигляді кожним учнем самотіно.

Наведення власних аргументів. Виділяється 3-5 хвилин.

4. Оголосити, яка точка зору в якому кутку кімнати розміщена.

5. Попросити дітей зібратися по кутках, хто яку точку зору підтримує.

6. Протягом 5 хв кожна група обговорює думки та наведені аргументи на користь зайнятої ними позиції. Потім обирається спікер, який буде представляти групову думку у загальних дебатах.

7. Дебати відкривають учні-спікери, а потім обговорення продовжується всіма учнями.

Для підсумування та узагальнення отриманих знань з теми уроку, після прочитання твору, вчитель також може запропонувати учням скласти *вільне письмо*.

Види вільного письма: «Десятихвилинне есе», «П'ятихвилинне есе», «Трихвилинне есе»; «Крісло автора» .

Трихвилинне есе, «Крісло автора»

1. Після прочитання тексту для підведення підсумків викладач пропонує дітям протягом 3 хвилин написати власні думки стосовно прочитаного твору.

2. Потім діти за бажанням можуть прочитати свій міні-твір всьому класу у «Кріслі автора», яке знаходиться посередині класу.

3. У творі важливою складовою є лише думка та її викладення. Граматика та орфографія у цьому виді діяльності не оцінюються.

4. Учні потрібно дати упевненість щодо їхнього права вільно висловити свою думку та в толерантності оточення до їхніх думок.

5. Вчитель має переконати дітей в тому, що існує багато відповідей на питання, і немає єдиного правильного варіанту, тому кожна ідея важлива.

6. Важливо використовувати запитання відкритого типу, на які школярі у співпраці з учителем шукають відповіді і шляхи вирішення реальних проблем.

7. Учні повинні отримати відгук на власні думки і мати широкі можливості для їх обговорення

На цьому етапі важливо приділити достатню кількість уваги процесу та прийомам розвитку критичного мислення, що навчають учнів НУШ грамотній роботі з текстами.

Третя стадія – «рефлексія» (7-10 хвилин) – на цьому етапі відбувається розмірковування. Школярі формують власне ставлення до навчального матеріалу й фіксують його або за допомогою власного тексту, або своєю позицією в дискусії. Саме під час рефлексії проходить процес аналізу та осмислення власних думок та переконань, ураховуючи вже нові набуті на уроці знання. Окрім здобутого матеріалу також необхідно провести оцінку настрою та емоційного стану дітей, їх діяльності [16].

Задля урізноманітнення роботи, можна запропонувати учням скласти гроно слів за прочитаним твором. Наприклад, попрацюємо над оповіданням В. Сухомлинського «Покинуте кошеня». Вчитель може помістити на супроводжуючу до уроку презентацію зображення кошеня [22].

Для підсумування знань учням задається питання по типу:

– Що нового дізналися ми з прочитаного твору на уроці про кошеня?

Під час вивчення української народної пісні «Ой весна, весна» [23], задля усвідомлення жанрової специфіки твору вчитель може слідувати етапам:

1. Ознайомлення з ключовими словами у пісні.

«...весна ...красна ...принесла

...літечко ...житечко

...квіточки ...діточки.»

2. Висловлення припущень.

— Як ви думаєте, чому слова у пісні були вжиті у такій формі?

— Чи можете ви зробити передбачення про настрій пісні, який зміст в неї закладено?

— Ким і коли вони вживаються?

3. Читання української народної співаночки «Ой весна, весна...».

4. Аналіз передбачення.

5. Уточнення уявлень учнів про жанрову специфіку твору.

Під час вивчення розділу «Казка вчить, як на світі жить», вчитель може запропонувати учням поміркувати над прислів'ям, зробити власні

передбачення і з'ясувати, з твором якого жанру буде знайомство на уроці, про що з нього дізнаємося, навчимося.

При визначенні на уроці *порушеної послідовності* подій твору, вчитель пропонує учням декілька речень із тексту. Діти об'єднуються у групи і кожна група пропонує свою послідовність викладу подій. Результат фіксується або на дошці, або на окремих аркушах паперу. Далі учні читають текст твору і перевіряють, яка з груп найвдаліше встановила послідовність речень.

Після вивчення казки «Калинка» [4, с.70-72] вчитель може запропонувати учням кілька речень, які вони мають розташувати послідовно щодо подій, які відбувалися у творі.

2. «Звеселилося стебельце.»
1. «Жила привітна і ласкава дівчинка.»
4. «В ягідці заховано зернятко – маленьке серце.»
3. «Кущ немов од сну стрепенувся.»

Також є інакший варіант проведення цієї вправи: записані речення потрібно пронумерувати відповідно до послідовності викладу подій у творі «Лисичка і Журавель» І. Я. Франка [24, 105-106].

- «Іде Журавель на прошений обід.» (2)
- «Лисичка з Журавлем заприятелювали.» (1)
- «Другого дня приходять Лисичка.» (4)
- «Журавель нічого не спіймав.» (3)
- «Відтоді й зареклася лисичка з Журавлем приятелювати.» (6)
- «Крутиться Лисичка , скаче навколо глечика.» (5)

Метод кубування – це інтерактивний метод навчання, який полягає у вивченні теми уроку з різних сторін.

Для цієї вправи вчитель може використовувати кубик, на кожній грані якого написані питання або рекомендації щодо напрямку, в якому треба мислити. Такий куб можна зробити і власноруч, наприклад, з картонної коробки, обклеївши її папером. Запитання можна змінювати, якщо на кубуку зробити кишеньки. На кожному боці куба слід написати одну із вказівок:

«Опиши це. Як це виглядає?»

«Порівняй це. На що це схоже, а від чого відрізняється?»

«Установи асоціації. Про що це змушує тебе замислитися?»

«Проаналізуй це. З чого це зроблено? Якщо не знаєш, то можеш вгадати.»

«Знайди застосування цьому. Де б ти це використав?»

«Наведи аргументи «за» або «проти». Займи певну позицію. Добре це чи погано?» [25, 71]

Проводячи учнів крізь процес «кубування», вчитель може запропонувати дітям викласти власні думки на запропоновану тему протягом короткого терміну часу (2-5 хвилин).

Цим методом можна користуватися як на етапі актуалізації знань учнів, так і на фазі рефлексії роботи над художнім твором. Наприклад:

1. «Назва твору, автор.»
2. «Жанр, його ознаки.»
3. «Головні герої.»
4. «Що схвалюється, засуджується?»
5. «Про що змушує замислитися?»
6. «Де це використав би?»

Під час роботи з оповіданням чи повістю, учням можна дати можливість відповісти на запитання :

1. «Назва та автор оповідання.»
2. «Події, відтворені у тексті.»
3. «Персонажі, їх мова та вчинки.»
4. «Ставлення автора до героя, його поведінки.»
5. «Тема, основна думка твору.»
6. «Заклик до дій у житті.»

Якщо ж вчитель має на меті сформувати в учнів навички роботи над казкою, на етапі усвідомлення змісту, під час узагальнюючої бесіди учням можна дати такі запитання на кубіку:

1. «Назва та автор казки.»
2. «Вид казки.»
3. «Зачин, кінцівка, повтори.»
4. «Головні герої, їх мова та поведінка.»
5. «Що схвалюється, засуджується?»
6. «Чого навчає?»

Під час опису героя твору, можна запропонувати такі запитання куба:

1. «Герой (головний чи другорядний).»
2. «Як він виглядає? (Опис зовнішності).»
3. «Його мова.»
4. «Які поведінка та вчинки?»
5. «Що в його діях схвалюєш, засуджуєш?»
6. «Щоб порадив йому змінити у своїй поведінці?»

Метод Знаю/Хочу знати/ Вивчаю(ЗХВ) – це універсальна методична стратегія.

Вчитель здійснює мозковий штурм за таким алгоритмом:

1. Чітке формулювання навчальної задачі/теми.
2. Об'єднання учнів у пари чи трійки.
3. Часові рамки (4-5 хвили) для запису всього, що школярі знають або думають про дану проблему.
4. Намалювати на дошці таблицю ЗХВ.
5. Пари/трійки учнів діляться своїми записаними тезами.
6. На дошці занотовуються висловлення, які «одобрені» всіма учасниками, в колонці під питанням «Що ви знаєте?»
7. Оформлення питань до виажень, у яких діти повністю впевнені.
8. У колонці «Хочу знати» занотовуються категорії інформації, яка найбільше цікавить учнів на даному уроці.
9. Дати учням завдання на прочитання твору.
10. Після прочитання вчитель разом з дітьми з'ясовує, відповіді на які запити були висвітлені і занотовує їх до колонки «Що ми вивчили» [26, 18].

2.4. Результати експериментального дослідження.

Перед проведенням експерименту ми відібрали по 12 учнів з 4 класу Чечелевської гімназії та 4 класу Білецьківського ліцею, за якими спостерігатимемо увесь час. Кількість низького, середнього та високого рівнів розвитку критичного мислення як в контрольній, так і в експериментальній групі однакова (за допомогою попереднього тестування ми відібрали рівну кількість в обох класах) – це дало нам однакові умови перед початком.

Під час експерименту учні 4 класу Білецьківського ліцею були контрольною групою, а учні 4 класу Чечелевської гімназії – експериментальною групою. За весь час дослідження на уроках української словесності школярам експериментальної групи активно включалися в конспекти уроків інтерактивні вправи (описані в п.2.3.) на розвиток критичного мислення, а у школярів Білецьківського ліцею ми лишили все так як і було, щоб на кінець експерименту порівняти, чи зміняться показники учнів у кращу чи гіршу сторону і чи є дієвою підібрана методика розвитку критичного мислення для учнів Чечелевської гімназії. Конспект уроку з української мови з використанням інтерактивних технологій розміщено у ДОДАТКУ В.

Організація контрольного експерименту включає в себе проведення діагностики з використанням тих же методик, а також порівняльний аналіз результатів згідно з критеріями, розробленими на початку експерименту для формування та розвитку критичного мислення учнів засобами ІТ із контрольного та експериментального класів.

Кількісний аналіз результатів контрольного тестування учнів експериментального та контрольного класів з метою виявлення рівнів сформованості критичного мислення у досліджуваних учнів відображено у таблиці 2.3.

Табл. 2.3

Кількісний аналіз результатів контрольного тестування учнів

Клас \ Рівень	Усього учнів	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Контрольний	12	5 (42%)	4 (33%)	3 (25%)
Експериментальний	12	8 (67%)	3 (25%)	1 (8%)

Діагностуючи експериментальну групу, ми помітили, що рівень розвитку критичного мислення деяких учнів покращився, так як троє дітей з середнього рівня і один з низького перейшли у високий, а один з низького у середній. У контрольній групі показники майже не змінилися: один учень з середнього рівня перейшов у високий, так як там ми лишили такі ж умови, як були і до експерименту. За даними таблиці 2.9 побудовано порівняльну діаграму контрольних зрізів рівня розвитку критичного мислення учнів експериментальної та контрольної груп (рис. 2.3); за даними таблиць 2.2 і 2.3 – діаграму динаміки розвитку критичного мислення учнів експериментальної групи протягом нашого дослідження.

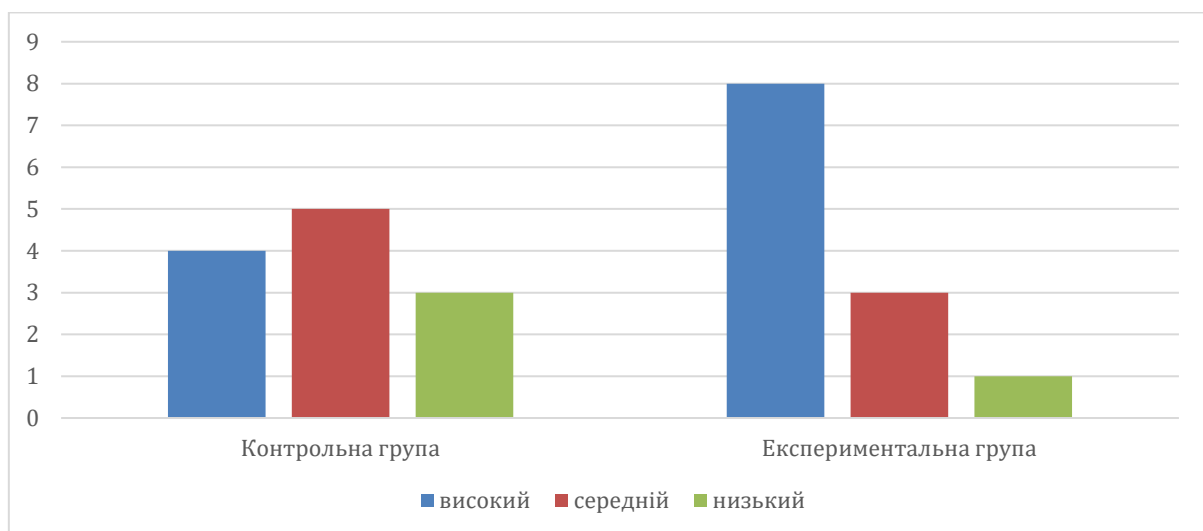

Рис.2.3. Порівняльна діаграма рівнів критичного мислення учнів експериментальної та контрольної груп за результатами проведеного дослідження

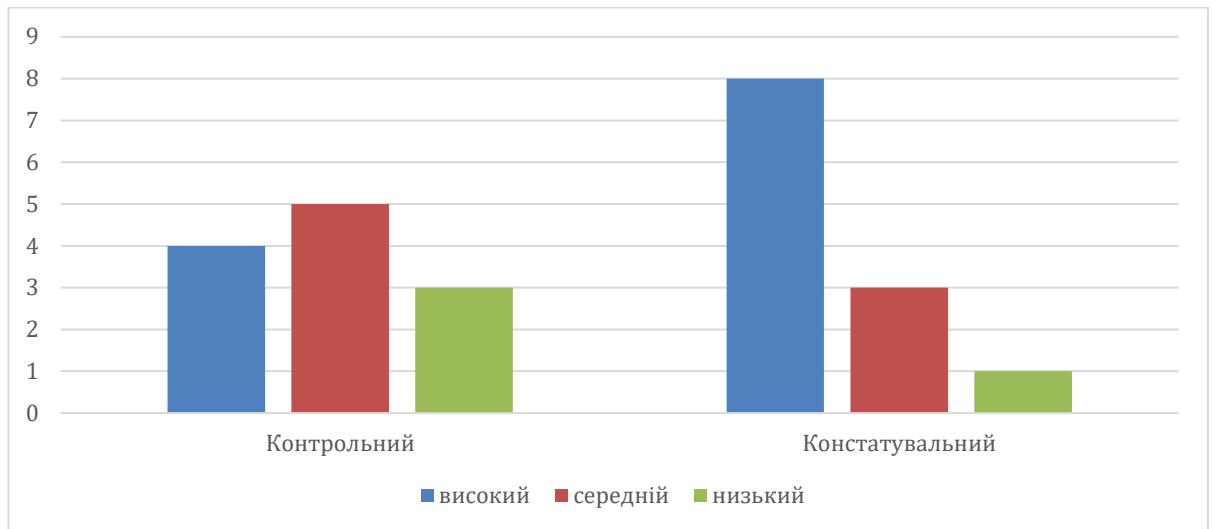

Рис 2.4. Динаміка сформованості критичного мислення учнів експериментального класу протягом дослідження

Відповідно до отриманих даних, можемо зробити висновок, що результати учнів у Чечелевській гімназії покращилися після впровадження у навчальний процес інтерактивних технологій на покращення рівня розвитку критичного мислення.

Аналізуючи окремих учнів, діти дійсно стали грамотніше виражати власну думку, швидше реагувати у вирішенні поставлених вчителем задач та розуміти як застосовуються отримані на уроці знання у реальному житті. Після проведення уроків української мови з використанням цікавих методів та прийомів розвитку критичного, ми побачили, що динаміка позитивна. Працюючи з такими технологіями, учні стали більш усвідомлені, цілеспрямованіші, можуть краще обґрунтувати свою думку, підсумувати одержану на уроці інформацію. Діти навчилися розуміти та виділяти основне, приймати зважені рішення.

Проведена практично-дослідна робота та результати якісного та кількісного аналізу результатів контрольних зрізів дають нам підстави надати рекомендації вчителям початкової школи щодо впровадження системи роботи з розвитку критичного мислення учнів засобами інтерактивних технологій в освітньому процесі початкової школи.

Висновки до 2 розділу

Педагогічні умови є сукупністю обставин, від яких залежить успішність досягнення поставлених цілей у навчально-пізнавальній діяльності.

За допомогою аналізу психолого-педагогічних джерел, анкетування вчителів міста та спостереження за уроками словесності, ми визначили педагогічні умови використання інтерактивних технологій для розвитку критичного мислення молодших школярів: поетапність, специфіка вибору змісту навчання, засобів, методів, форм навчання, толерантне середовище та особистий підхід.

Проведений аналіз науково-методичної літератури та опитування вчителів в контексті нашого дослідження показали, що під педагогічними умовами будемо розуміти визначальні обставини, можливості та особливості реальної дійсності, від яких залежить успішність формування готовності молодших школярів (у даному випадку 4 класу) до впровадження освітніх інновацій у практику початкової школи, набуття ними практичних навичок і досвіду у навчально-пізнавальній діяльності на уроках української мови та читання з використанням інтерактивних технологій навчання направлених на розвиток критичного мислення:

- проєктування уроків у початковій школі за технологією розвитку критичного мислення;
- реалізація принципів розвитку критичного мислення засобами інтерактивних технологій;
- використання різних прийомів інтерактивних технологій навчання з метою розвитку критичного мислення молодших школярів.

На початку нашого експерименту, спрямованого на розвиток критичного мислення засобами ІТ, за допомогою анкетування та спостереження ми відібрали по 12 учнів з однаковою кількістю чоловік кожного рівня розвитку критичного мислення у 4 класах Чечелевської гімназії та Білецьківського ліцею – це дало нам однакові умови для старту в обох класах.

Учні першої школи були експериментальною групою, де ми активно впроваджувати інтерактивні методи на уроках словесності (методи підібрані та описані у пункті 2.3), а школярі другої – контрольна група, в якій ми лишили все так, як і було на початку нашого дослідження.

Матеріали контрольної діагностики учнів обох класів та їх кількісний і якісний аналіз свідчать про переважно високий та середній рівень сформованості критичного мислення учнів експериментального класу: кількість учнів експериментального класу з високим рівнем збільшилась протягом експерименту у 2 рази (33% до 67%) і перевищує кількість учнів контрольного класу з аналогічними показниками у 1,6 рази (33% до 67%); кількість учнів в експериментальному класі з низьким рівнем сформованості критичного мислення зменшилась у 3 рази (25% до 8%) і менша за аналогічні показники в контрольному класі у 3 рази (8% до 25%).

Відсоток учнів із середнім рівнем сформованості критичного мислення трохи зменшився (42% і 33%), однак в експериментальному класі ми спостерігаємо динаміку у розвитку критичного мислення в учнів протягом дослідження: майже усі учні з низьким рівнем перейшли на середній рівень сформованості критичного мислення, тоді як в контрольному класі лише один учень підвищив рівень, перейшовши з середнього у високий рівень, а практично усі учні мають такі самі показники, що й на початку дослідження.

Отже, кількісний та якісний аналіз результатів контрольного тестування дітей демонструє значні позитивні зміни у сформованості рівня критичного мислення в учнів експериментального класу, що надає можливість зробити висновки про ефективність запропонованої системи роботи з формування та розвитку критичного мислення у молодших школярів засобами інтерактивних технологій навчання.

Тому можемо стверджувати, що ретельна підготовка до експерименту за допомогою підбору методів розвитку критичного мислення засобами ІТ, вивчення наукових джерел щодо педагогічних умов роботи, дослідження особливостей розвитку дитячої психіки, здібностей, їх вікових особливостей,

опитування вчителів міста щодо обізнаності та досвіду у використанні ІТ дали свої плоди. Учні експериментальної групи дійсно показали кращий результат, а отже поетапність та методика нашої роботи є ефективною.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу психолого-педагогічної, методичної та наукової літератури та проведеної нами експериментально-дослідної роботи щодо розвитку критичного мислення на уроках української словесності за допомогою інтерактивних технологій навчання, ми зробили наступні висновки:

1. Критичне мислення – це одна з базових навичок здорової особистості, що допомагає зберегти гнучкість розуму, неупередженість, цікавість світу, відкритість. Воно дозволяє бачити світ таким, як він є, аналізувати інформацію, порівнювати, зіставляти факти, спростовувати міфи і робити власні висновки. Саме критичне мислення дозволяє розв’язувати задачі, що не мають однієї очевидної правильної відповіді, формувати здоровий світогляд, в основі якого лежать корисні переконання про світ і самого себе. Критичне мислення – складне й багаторівневе явище. Мислити критично означає вільно розмовляти та обмірковувати різні ситуації, вправно формувати та обґрунтовувати висновки, приймати рішення.

Розвиток критичного мислення – це сучасна технологія, на основі узагальнення досвіду світової педагогіки та психології, виходячи з актуальних проблем системи освіти. Підґрунтям критичного мислення є аналіз та оцінка дійсності з метою формування власних висновків та прийняття певних рішень. Розвиток критичного мислення у школярів є найважливішим завданням навчально-виховного процесу, що передбачений Концепцією нової української школи. Критичне мислення дає змогу людині самостійно ставити та давати відповіді на поставлені запитання різних ієрархічних рівнів за таксономією Блума, аналізувати сприйняту інформацію та відрізнити правдиву від неправдивої, проробляти алгоритми дій, доводити власні судження, висувати гіпотези та знаходити аргументи, узагальнювати і робити висновки, оцінювати факти. Тому зараз основним завданням педагогів є спрямованість на побудову ідеального суспільства шляхом навчання школярів

основам критичного мислення на уроках, що є кроком у шляху досягнення поставлених цілей та успішного майбутнього.

2. Більшість сучасних методик та інновацій у освіті на сьогоднішній день тісно взаємопов'язані з інтерактивними технологіями. Інтерактивні технології навчання – це такі форми організації навчально-пізнавальної діяльності, що мають конкретні та прогнозовані цілі. Під час такого освітнього процесу усі учні активно залучаються до процесу пізнання, кожен вносить щось своє індивідуальне в загальний процес навчання.

Інтерактивна діяльність у навчально-пізнавальній діяльності на уроках словесності передбачає організацію й розвиток активного діалогового спілкування – це призводить до взаєморозуміння, взаємодії, до спільного рішення загальних, але важливих кожному учаснику задач.

Мета інтерактивного навчання – створення таких комфортних умов для всіх учасників навчального процесу, за яких учні відчуватимуть свою успішність та інтелектуальну досконалість.

Обираючи інтерактивні методи та прийоми для уроку, вчитель має враховувати низку критеріїв, серед яких відповідність змістовому наповненню уроку, віковим та розумовим властивостям учнів і т.д. – це допоможе доречно та ефективно організувати навчально-пізнавальний процес та створити умови для подальшого розвитку комунікативних навичок, творчого потенціалу та інтелектуальних здібностей дітей.

Перший розділ присвячений науково-теоретичним засадам розвитку критичного мислення молодших школярів засобами ІТ, зроблено теоретичний аналіз понять «критичне мислення», «інтерактивні засоби навчання», розкрито їх структуру; показано особливості прояву та шляхи формування критичного мислення за допомогою ІТ учнів в молодшому шкільному віці.

Сплановано і проведено констатувальний етап дослідження, спрямований на діагностику рівня розвитку критичного мислення в молодших школярів. Для досягнення такої мети розв'язання поставлених завдань нами було проведено дослідження відповідно до виокремлених критеріїв, показників і

рівнів розвитку критичного мислення. Було використано вербальні та проєктивні методики, організовано спостереження, проведено бесіди, анкетування вчителів початкових класів та молодших школярів.

Констатувальний експеримент проведено науково коректно, логічно й послідовно; результати проаналізовано та представлено в діаграмах і таблицях.

У другому розділі магістерської роботи детально розкрито методичні особливості використання інтерактивних методів навчання на уроках словесності в освітньому процесі, як засобу розвитку критичного мислення учнів 4 класу сучасної початкової школи. Протягом формувального етапу реалізовано в освітньому процесі 4 класу систему роботи з формування та розвитку критичного мислення в учнів засобами ІТ.

3. Педагогічні умови є сукупністю обставин, від яких залежить успішність досягнення поставлених цілей у навчально-пізнавальній діяльності.

У контексті нашого дослідження під педагогічними умовами будемо розуміти визначальні обставини, можливості та особливості реальної дійсності, від яких залежить успішність формування готовності молодших школярів (у даному випадку 4 класу) до впровадження освітніх інновацій у практику початкової школи, набуття ними практичних навичок і досвіду у навчально-пізнавальній діяльності на уроках української мови та читання з використанням інтерактивних технологій навчання направлених на розвиток критичного мислення.

Опрацювавши результати анкетування 10 вчителів Кременчука та науково-методичну літературу з досліджуваної проблеми, ми визначили головні педагогічні умови розвитку критичного мислення молодших школярів засобами інтерактивних технологій навчання, а саме:

- поетапність роботи з формування та розвитку критичного мислення;
- урахування складових компонентів критичного мислення;
- систематичне застосування інтерактивних методів і прийомів навчання для формування критичного мислення на уроках словесності;

- урахування індивідуальних особливостей мислення молодших школярів;
- створення толерантного середовища та ситуацій успіху для вироблення внутрішньої мотивації кожної дитини.

4. Перед експериментом ми відібрали за допомогою спостереження та анкетування по 12 учнів з 4 класів Білецьківського ліцею та Чечелевської гімназії з однаковою кількістю чоловік по кожному з рівнів розвитку критичного мислення, що дало нам однакові умови на старті. Школярі Чечелева були експериментальною групою, для яких ми упродовж всього експерименту включали в плани уроків української словесності різноманітні інтерактивні вправи, що спрямовані на розвиток критичного мислення. А учні Білецьківки були контрольною групою, у яких ми не змінювали умови.

В кінці нашого дослідження для обох груп був проведений схожий тест на виявлення рівня розвитку критичного мислення, що і був на початку. Опрацювавши результати тесту та наших особистих спостережень, ми помітили, що експериментальна група показала прогрес, так як половина дітей змінили свій рівень у кращу сторону. Діти позитивно сприйняли впроваджені в їхній освітній процес методи інтерактивного навчання, з цікавістю працювали з запропонованими вправами, краще заспоювали поданий вчителем матеріал. У школярів контрольної групи все лишилось майже незмінно.

Результати контрольної діагностики та їх кількісний та якісний аналіз продемонстрували значні позитивні зміни в показниках рівнів розвитку критичного мислення учнів експериментального класу: кількість учнів ЕК з високим рівнем збільшилась протягом експерименту у 2 рази (33% до 67%) і перевищує кількість учнів контрольного класу з аналогічними показниками у 1,6 разів (42% до 67%); кількість учнів в експериментальному класі з низьким рівнем розвитку критичного мислення зменшилась у 3 рази (25% до 8%) і менша за аналогічні показники в контрольному класі у 3 рази (8% до 25%).

Отже, кількісний і якісний аналіз результатів дослідження показує значні позитивні зміни у формуванні та розвитку критичного мислення в учнів

експериментальних класів, що дає змогу дійти висновків про ефективність запропонованої системи роботи щодо формування критичного мислення у молодших школярів засобами ІТ.

Дослідження вчених показують важливість розвитку критичного мислення для розкриття особистісних можливостей учнів, вміння знаходити творчий підхід у розв'язанні завдань і успішної реалізації особистості у майбутньому. На практиці вивчення проблеми важливо вчителям початкових класів для виявлення шляхів, методів і технік реалізації проблеми на словесності.

Отже, використання інтерактивних засобів навчання на уроках словесності в початковій школі є ефективним засобом реалізації актуального завдання сучасної початкової школи – формування та розвиток критичного мислення у молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкіна О.В. Критичне мислення учнів початкових класів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. №4. С. 37-42;.
2. Бобрицька, В. Мислення та здоров'я людини: роздуми про позитивне, критичне та негативне мислення. 2004. №12. С. 12-17.
3. Бухлова, Н. Як навчити учня вчитися: Поради та рекомендації. Київ. *Шкільний світ*, 2007. 128 с.
4. Василь Сухомлинський. Покинуте кошеня. Дерево казок. URL: <https://derevo-kazok.org/pokinute-koshenja-vasil-suhomlinskij.html> (дата звернення: 03.10.2023)
5. Волковська Т., Технологія розвитку критичного мислення. Завуч. - 2009. №213. С. 14-15.
6. Вчимо школярів мислити продуктивно. О.Трофімова. *Початкова освіта*. 2011. №15. С. 4-5.
7. Данилюк, С. А. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах інтерактивного навчання. *Початкова освіта*. 2009. №5/7. С.63-66.
8. Державний стандарт початкової загальної освіти. – Інформаційний збірник МОН України. 2006. № 2–3.
9. Дитячі пісеньки. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/237216.html> (дата звернення: 03.11.2023)
10. Заброцький М.М. Вікова психологія: навч. посіб. Київ. МАУП, 2002. С. 61-631
11. Іванова О. Навчаємо критично мислити. Відкритий урок: освітянський науково-методичний журнал. 2007. №2. С. 8-16.
12. Іванюк, В. Критичне мислення - не критика недоліків. Відкритий урок: Розробки. Технології, Досвід. 2010. №5. С. 49-55.
13. Інноваційні технології на уроках читання: методична система ЧПКМ. Упор. Франчук О. В. Харків: Вид. група "Основа", 2009. 192 с.
14. Інтерактивні технології навчання у початкових класах: Авт.- упор. І. І. Дівакова. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 180 с.
15. Каменева І.Л. Активізація розумової діяльності учнів засобами стратегії розвитку критичного мислення. Початкове навчання та виховання. 2009. №213. С. 4-13.
16. Карпінська М. Прийоми розвитку критичного мислення. *Початкова освіта*. 2008. №47. С. 9-10.
18. Кірпота Н. Емпіричні й теоретичні методи навчання як засіб розвитку критичного мислення. *Рідна школа*. 2001. №4. С. 71-72.

19. Ковальова В.І. Формування творчих та пізнавальних здібностей учнів з використанням технології розвитку критичного мислення (компетентнісно-орієнтована освіта). *Початкове навчання та виховання*. - 2009. №16/18. С. 49-53.

20. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Під ред. Л. М. Проколієнко. Київ. 1989. 608 с.

21. Кроуфорд А., В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер. Технології розвитку критичного мислення учнів [наук. ред., передм. О.І.Пометун]. Київ, 2006. 220 с.

22. Куліш С.Г. Психологічні особливості навчально-пізнавальної діяльності учнів. *Педагогічна майстерня*. 2011. №25. С. 29-34.

23. Літературне читання: підр. для 4 кл. О. Я. Савченко. Київ: Видавничий дім "Освіта", 2012. 160 с.

25. Левкінський М. В. Історія педагогіки. Київ, 2016. 380 с.

24. Лобач О.О. Музично-дидактичні ігри в школі: Методичні рекомендації. Полтава: ПДПУ імені В.Г. Короленка, 2005. 70 с.

26. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків. 2008.

27. Методи навчання в початкових класах. URL: <https://murmuienko.webnode.com.ua/news/%D1%96nteraktivn%D1%96-metodi-navchannya-v-pochatkovikh-klasakh1/> (дата звернення: 28.10.2023)

28. Назаренко Л.М. Інтерактивне спілкування школярів як засіб формування їх соціально-психологічних компетентностей. Підготовка вчителя у контексті Європейського простору: Збірник наукових праць / За ред. проф. Левківського М.В. Київ – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2005. 260 с.

29. Особливості мислення молодших школярів. Упоряд. Т.Б. Браїлко. - Харків: Ганок, 2010. 176 с.

30. Печерська Е. П. Педагогіка співробітництва на уроках. Київ: *Початкова школа*, 1998. 371 с.

31. Пометун О. І. (2018) Критичне мислення як педагогічний феномен. Український педагогічний журнал. № 2.

32. Професійні навички педагога. URL: <https://liko-school.kyiv.ua/images/professional-achievements/robotaGalushkina.pdf> (дата звернення: 11.09.2023)

33. Розвиток критичного мислення. URL: <https://inrespublica.org.ua/novyny/rozvytok-krytychnogo-myslennya-komu-dlya-chogo-i-yak.html> (дата звернення: 18.09.2023)

34. Розвиток пам'яті та образного мислення молодших школярів.- Упоряд. В.І. Козлова, А.В. Горлова та Ін. Харків: Вид. група "Основа" : ПП "Тріада+", 2007. 80 с.
35. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібн. для вчителя. Київ. 1997. 255с.
36. Савчин М.В., Вікова психологія: Навч. посіб. Київ, 2011. С. 204-206.
37. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в 5-ти т. Київ. 1977. Т. 3. С.6.
38. Словник навчально-педагогічних понять і термінів : методичний посібник. Уклад. Л. П. Вовк [та ін.]. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. 83 с.
39. Чому миші, коти і собаки не миряться? Дерево казок. URL: <https://derevo-kazok.org/chomu-mishi-koti-j-sobaki-ne-mirjatsja.html> (дата звернення: 04.10.2023)
40. Чому пес живе коло людини? Дерево казок. URL: <https://derevo-kazok.org/chomu-pes-zhive-kolo-ljudini-ukrayinska-narodna-kazka.html> (дата звернення: 04.10.2023)
41. Шквир О. В. (2019) Критичне мислення молодших школярів: сутність і особливості. Молодь і ринок. № 4
42. Bailin S., Battersby M. (2010) Reason in the Balance: An Inquiry Approach to Critical Thinking. Whitby : McGraw-Hill Ryerson.
43. Battersby M. (2016) Enhancing Rationality: Heuristics, Biases, and the Critical Thinking Project. Informal Logic Vol. 36.
44. Johnson R. H., Hamby B. A. (2015) Meta-Level Approach to the Problem of Defining 'Critical Thinking'. Argumentation. Vol. 29
45. Norris, S. P. (1985). Synthesis of research on critical thinking. Educational leadership, 42(8).
46. Reed J. H., Kromrey J. D. (2001) Teaching Critical Thinking in a Community College History Course: Empirical Evidence From Infusing Paul's model – Statistical Data)Included. College Student Journal
47. Harris, T., & Hodges, R. (Eds.). (1995). The Literacy Dictionary, 48. Newark, DE: International Reading Association.
48. Scriven, Michael (1997). «The methodology of evaluation». In Stake, R. E. Curriculum evaluation. Chicago: Rand McNally. American Educational Research Association (monograph series on evaluation, no).
49. Facione, P.A. (1990). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction (The Delphi Report).

50. Ennis R. H. (2013) *Critical Thinking Across the Curriculum. Virtues of Argumentation: Proceedings of the 10th International Conference of the Ontario Society for the Study of Argumentation (OSSA)*. Windsor, ON: OSSA.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкета на визначення сучасного рівня використання інтерактивних технологій вчителями на уроках

1. В якій школі Ви працюєте?
2. Ваш стаж роботи?
3. В якому класі викладаєте?
4. Яке Ваше ставлення до Нової української школи?
5. Чи підтримуєте ви думку, що у школі перш за все необхідно навчати дитину застосовувати отримані знання у житті?
6. Дотримуєтесь принципів НУШ у своєму класі чи працюєте за традиційною системою?
7. Чи знаєте Ви, що таке інтерактивні технології навчання?
8. Чи використовуєте інтерактивні вправи на уроках? Які?
9. Яка з вправ у вашому класі є найбільш ефективною для засвоєння нового матеріалу?
10. Що є головним у підготовці Вами до уроку?
11. Як ви гадаєте, які з перерахованих педагогічних умов сприяють формуванню та розвитку критичного мислення учнів засобами інтерактивних технологій? (обрати 5 варіантів)
  - 1) поетапність роботи з формування та розвитку критичного мислення;
  - 2) обов'язкове застосування самостійної роботи на уроках словесності;
  - 3) урахування складових компонентів критичного мислення;
  - 4) урахування рівня розвитку математичних здібностей учнів;
  - 5) застосування методів на формування навички малювати з натури;
  - 6) систематичне застосування інтерактивних методів і прийомів навчання для формування критичного мислення на уроках словесності;
  - 7) урахування індивідуальних особливостей мислення молодших школярів;
  - 8) урахування рівня розвитку спортивної підготовки кожної дитини;

9) створення толерантного середовища та ситуацій успіху для вироблення внутрішньої мотивації кожної дитини;

10) поетапність роботи над виробленням уміння співати у колективі.

ДОДАТОК Б

Методики визначення рівня розвитку критичного мислення

1. Методика «Нісенітниці». За допомогою даної методики можна визначити вміння молодшого школяра міркувати логічно і граматично правильно висловлювати свої думки, тобто розуміння. Процедура проведення методики така: спочатку дитині показують картинку, де є кілька досить безглузких ситуацій з дикими і домашніми тваринами.

Під час розгляду картинки школяр отримує інструкцію наступного змісту: «Уважно подивися на цю картинку і зроби позначку, чи все на цій картинці знаходиться на своєму місці і чи правильно намальовано. Якщо щось здається не таким, не на місці або неправильно намальовано, то вкажи на це і поясни, чому це має бути інакше. Далі ти маєш написати, як має бути правильно».

Результати оцінюються так:

40 балів – така оцінка ставиться дитині тоді, коли за певний час (1 хв) вона помітить всі 7 нісенітниць, що знаходяться на малюнку, встиг задовільно

пояснити, що тут не так, і, крім цього, сказати, як насправді має бути (високий рівень);

25-30 балів – школяр помітив і відзначив усі наявні нісенітниці, але від 1 до 3 з них не зміг до кінця пояснити або дати правильну відповідь, як насправді має бути (середній рівень);

15-24 бали – молодший школяр помітив і відзначив всі наявні нісенітниці, але 3-4 з них у нього не вдалося до кінця розтлумачити, як насправді має тут бути (низький рівень).

2. Дослідження миттєвого мислення. Така методика дає можливість виявити швидкість виконання орієнтовних і раціональних компонентів мислення.

У процесі виконання даного завдання, дитині дається бланк з відповідними словами, в яких пропущені головні або приголосні літери.

Дітям дається час протягом 3 хвилин, вони записують ті літери, які пропущені. Кожен пробіл означає одну пропущену літеру. Вимога до слів для даного завдання: іменники загальної назви в однині.

Обробка результатів: необхідно підрахувати кількість правильно складених слів протягом 3 хв.: менше 7 слів – низька швидкість мислення (24-30 балів); 10 слів – середня мислення (17-23 балів); 15 – висока швидкість мислення (16 балів).

ДОДАТОК В

Конспект уроку української словесності з використанням інтерактивних методів навчання (4 клас, читання)

Тема. Леся Українка «Давня весна»

Мета: ознайомитись з новою поезією; розширити знання учнів про життя і творчість Лесі Українки; розвивати навички виразного читання; розвивати критичне та образне мислення, уяву, увагу; викликати інтерес до творчості Лесі Українки.

Дидактичні засоби навчання: презентація, що містить матеріали до організаційної частини, мовленнєву розминку, портрет Лесі Українки, слова для словникової роботи, фізкультхвилинку, ілюстрацію Л.Іванової до поезії «Давня весна», матеріали для гри «Продовж

речення»; роздаткові картки з ребусами; індивідуальні картки для вправ «Знайди риму» та «Опиши»; заготовки для смайликів; скринька.

Тип уроку: опрацювання нового твору

Хід уроку

I. Організаційна частина (1 хв)

1. Привітання

2. Перевірка готовності до уроку

3. Девіз уроку

А розпочнемо ми роботу з девізу нашого уроку:

Не просто слухати, а чути.

Не просто дивитися, а бачити.

Не просто відповідати, а міркувати.

Дружно і плідно працювати.

II. Мовленнєва розминка (3-4 хв)

1. Дихальні вправи

А зараз давайте заплющимо на мить очі і уявимо, що ми гуляємо лісом, вдихнемо цього повітря на повні груди (2-3 рази).

Потім уявимо, що ми тримаємо в руках квітку. Давайте понюхаємо її чудовий аромат.

А зараз давайте задумемо полум'я уявної свічки.

Уявіть собі, що ви тримаєте кульку, та вона спущена. Спробуємо надути її.

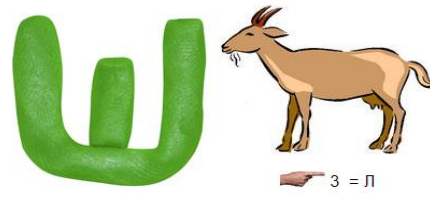
2. Робота зі скоромовкою

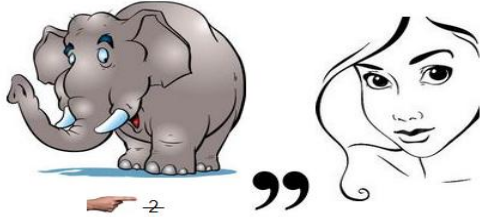

Приснивсь сьогодні сон синиці:

Приніс сусід сік із суниці.

- 1) повільне читання вчителем;
- 2) повільне читання хором;
- 3) читання «бджілками»;
- 4) робота в парах: читання скоромовки сусіду, а потім разом з ним.

3. Робота з ребусами в групах

<p>Січень</p> 	<p>Школа</p> <p>з = л</p>
---	--

<p>Учень</p> 	<p>Хмара</p>
<p>Лютий</p> 	<p>Знання</p>
<p>Сонце</p> 	<p>Урок</p>

III. Перевірка домашнього завдання (4-5 хв)

Виразне читання учнями вірша Л.Українки «Конвалія».

Де росла конвалія і що сталося з квіточкою?

Який настрій переважає у цій поезії?

Як почувала себе конвалія?

Як сама Леся Українка ставиться до зірваної квіточки?

IV. Повідомлення теми, мети уроку (1 хв)

Сьогодні наш урок ми присвяtimo відомій українській поетесі Лесі Українці, більше дізнаємось про життя та творчість, а також познайомимось з її віршем «Давня весна».

З портрета дивиться на нас землячка-поетеса,
Це гордість нашої землі – нескорена, незламна Леся.

V. Опрацювання нового твору (30-35 хв)

1. Вступна бесіда

Весна — найжаданіша пора у житті людини. Весну завжди зустрічали радісно й урочисто.

Після довгої зимової холоднечі та негоди всім хотілось поспілкуватися з живою природою — власними очима побачити, як прокльовуються з-під землі перші паростки, як прилітають птахи і лунають їх дружні співи.

Вправа «Мозковий штурм»

- А з чим у вас асоціюється весна? - Який настрої вона приносить? (вчитель поділяє дітей на групи, і вони за виділений час занотовують або замальовують на загальному аркуші всі можливі асоціації з поставленими вчителем запитаннями)

А ось весна для Лесі Українки — це час, коли стає радісніше на душі, це відчуття приливу сил, енергії, прагнення насолоджуватися, радіти від тих змін, які відбуваються в природі.

2. Розповідь про автора

Що вам вже відомо про Лесю Українку? Ким була її мати? Як насправді звали письменницю?

Справжнє ім'я Лесі Українки – Лариса Петрівна Косач. Її мати – Олена Пчілка – була також відомою письменницею та поетесою.

В дитинстві Леся була надзвичайно кмітливою дівчинкою та схоплювала все на льоту. До прикладу, вона навчилася читати ще в чотири роки, шестилітньою вже майстерно вишивала, а у дев'ять – написала свій перший вірш, що має назву «Надія».

Крім того, поетеса знала 7 мов – українську, французьку, німецьку, англійську, польську, російську та італійську. При чому казала, що французькою спілкується краще, ніж російською. Школу не відвідувала, навчалася вдома, а навчала її мати – Олена Пчілка.

Леся мала ще старшого брата, Михайла. Їх в сім'ї називали спільним іменем – «Мишелосіє» через нерозлучність.

В дев'ять років Леся скувала хвороба, а саме туберкульоз кісток. Згідно з найпоширенішою версією, хвороба поетеси — наслідок застуди. На Водохреща дівчинка пішла подивитися, як святять воду на річці. Людей зібралось багато і поверх льоду стала набиратися вода. Леся була взута у валянки, які промокли, через це у неї дуже змерзли ноги. Тоді й почала розвиватися хвороба. І усі подальші роки Леся Українка була прикута до ліжка. Так вона і писала, і малювала, і навчалася.

3. Передбачення – робота із заголовком твору

Як ви гадаєте, судячи з заголовку, про що розповідатиметься у поезії?

А щоб перевірити ваші здогадки, давайте безпосередньо ознайомимось із самим віршем.

4. Словникова робота. Робота в парах

Вчитель роздає учням картки зі словами, які необхідно об'єднати за спільною ознакою.

- Доберіть синоніми до слів:

хутко (швидко, миттєво),

відгук (луна, відгомін),

бриніло (дзвеніло).

5. Виразне читання поезії

Зараз уважно прослухайте поезію «Давня весна» і спробуйте уявити все те, про що в ній розповідатиметься.

6. Перевірка первинного сприйняття

Про яку пору року йшла мова у вірші?

Що ви уявили собі, слухаючи поезію?

Від чийого імені ведеться розповідь у вірші?

Які настрої були протягом поезії у автора?

7. Словникова робота

Давайте з вами звернемо увагу на правильну вимову таких слів: промінням, сипала, співучіі, самотна, замиготіло, прилинув.

1) читання вчителем, а учні повторюють;

2) індивідуально декілька учнів.

8. Фізкультхвилинка

9. Виразне читання тексту учнями

1) «естафетою» по строфах

2) мовчазне читання

10. Аналіз тексту з елементами вибіркового читання

Як впливала природа на настрої і почуття поетеси?

Який дарунок принесла весна Лесі? Підтвердьте рядками з вірша.

Знайдіть і зачитайте рядки, де описується пробудження природи навесні.

Зачитайте рядки, де Лесі стало сумно, що весна не згадала про неї.

11. Робота за малюнком в підручнику

Яку пору року зобразила художниця на ілюстрації? Які кольори вона використала?

Як ви гадаєте, а що ж то за дівчинка там зображена? Якою художниця намалювала дівчинку?

Який настрій передає нам цей малюнок?

12. Гра «Знайди риму» (робота в парах з індивідуальними картками)

Завдання: до поданих слів з поезії знайти риму і записати в картку:

Мила – стокрила

Квітки – пташки

Ясна – весна

До мене – зелене

Хатині – пташині

Дала – цвіла

13. Гра «Продовж речення»

Завдання: до поданого початку знайти продовження у вірші:

«Була весна...», «Я думала...», «У вікно до мене...», «Моя душа...»

14. Трихвилинне есе, «Крісло автора»

1. Проводячи підсумкову роботу за прочитаним текстом попросіть учнів протягом 3 хвилин написати те, що спадає їм на думку щодо прочитаного твору.
2. Запропонувати учням (за бажанням) прочитати міні-твори для всього класу у «Кріслі автора», яке виставлене посеред класу.
3. Головним у творі є вільний потік думки. Граматику та орфографію не оцінюють.
4. Учні повинні бути впевнені у своєму праві вільно висловлювати свої думки та в шанобливому ставленні і присутніх до їхніх думок.
5. Учні повинні переконатися, що існує більше, ніж одна правильна відповідь на запитання, і що їхні ідеї є важливими.
6. Використовуйте відкриті запитання, де учні спільно з учителем шукають відповіді і шляхи вирішення реальних проблем.
7. Учні повинні отримати відгук на власні думки і мати широкі можливості для їх обговорення.

VI. Підсумок уроку (2-3 хв)

Кому був присвячений наш сьогоднішній урок?

З якою поезією Лесі Українки ми ознайомились?

Про яку пору року йдеться? Які настрої переважають у вірші?
Що сьогодні найбільше сподобалось?

VII. Домашнє завдання (20 с)

Виразне читання вірша «Давня весна».

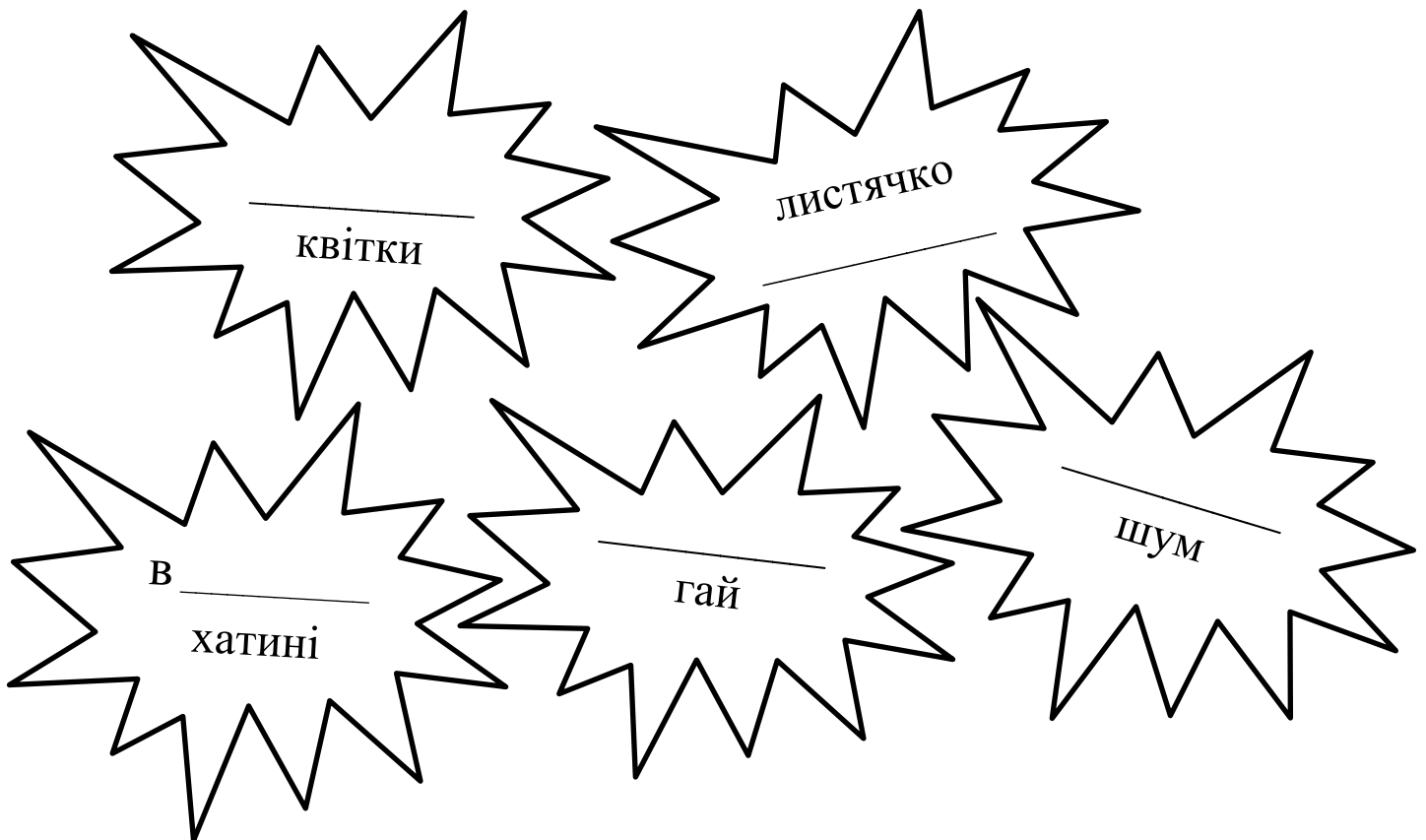
VIII. Рефлексія (1 хв)

У вас на парті є смайлики, та вони без обличч. Намалюйте на кружечку ту емоцію, з якою ви йдете з цього уроку та вкиньте ваш смайлик до скриньки. А на цьому наш урок завершено. До побачення!

Додаткові завдання

1) Вправа в парах «Опиши» (з індивідуальними картками)

Завдання: доберіть до іменників прикметники з вірша «Давня весна» і впишіть у подані фігури.

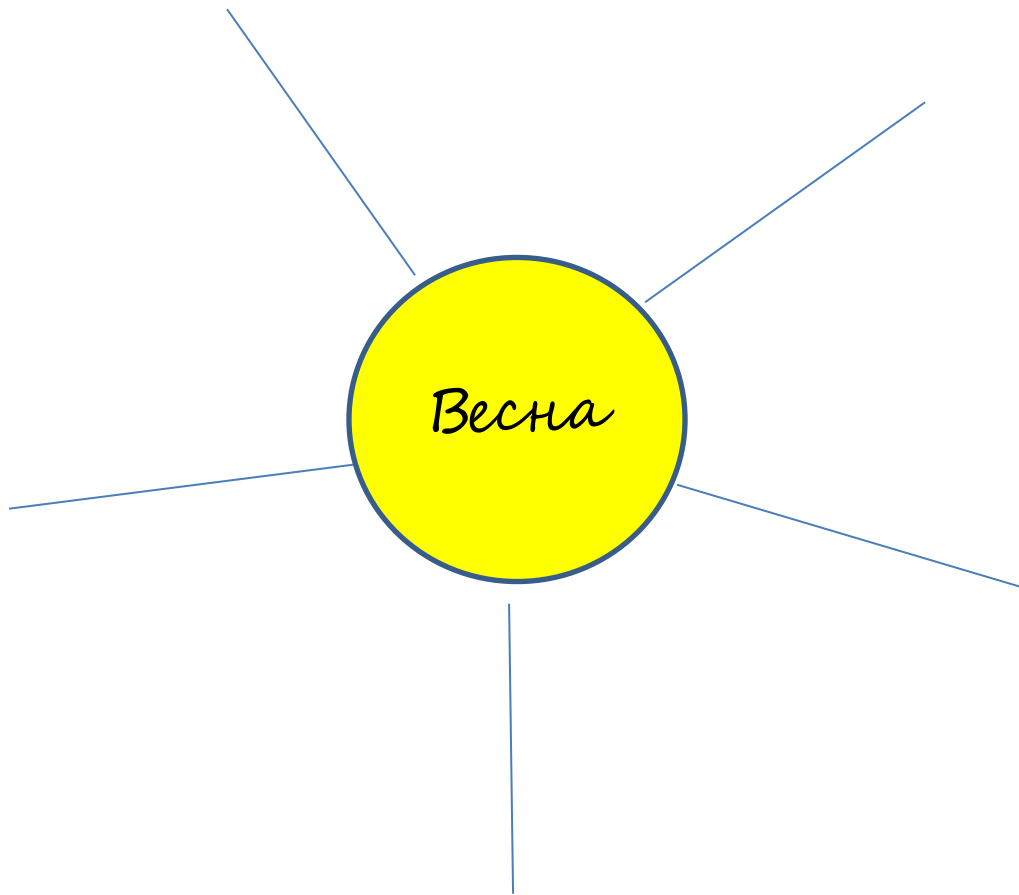

2) Гра «Розвідники»

Порахуйте, скільки разів у вірші зустрілося слово «весна» (5), «квітки» (2).

3) Гра «Сонце» (на дошці)

Ця гра має таку назву тому, що головне слово знаходиться посередині, а від нього відходять промені. Суть заключається в тому, щоб заповнити промінчики словами, які описують головне. А знайти ці слова потрібно в поезії.

4) Ілюстрація до вірша

На акруші намалювати ілюстрацію до поезії «Давня весна».